

พระราชหัตถเลขา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

ฉบับครั้งที่ ๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ปีชช พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมครั้งที่ ๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

โปรดให้พิมพ์เมื่อ ปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕

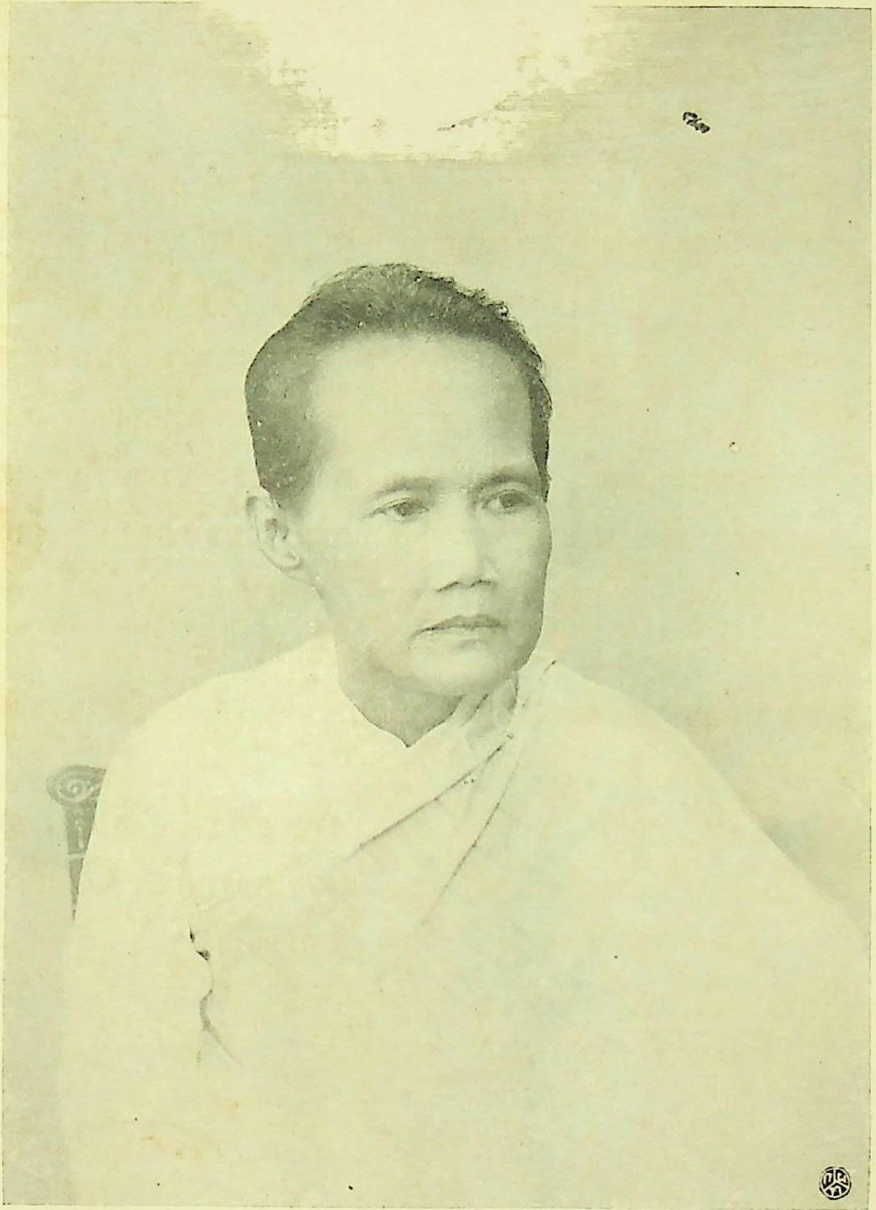
พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหามกุฏ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชสมภพวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ สวรรคตวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑

สมเด็จพระปิยมหาราช ตรีพัชร์รัตนมิตา

ประสูติวันที่ ๕ มีนาคม ๒๓๘๒

สิ้นพระชนม์วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๕๗

พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๔ รวม ๘ ฉบับเหล่านี้ ได้คัด
สำเนาต่อมาจากสมุดของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรี
ธรรมราชำรงฤทธิ ซึ่งทรงเขียนไว้ด้วยลายพระหัตถ์ และทรงเซ็น
พระนามไว้เบื้องหน้าว่า สมมติวงษ์ ได้ทรงเริ่มคัดตั้งแต่วันที่ ๒๓ ตุลาคม
ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘) จนจบทั้ง ๘ ฉบับเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคมคกนั้น
แล้ว ทรงจำนำสมุดที่ทรงคัดไว้ ว่าเขียนพระราชหัตถเลขาในรัชกาล
ที่ ๔ เล่ม ๑

แต่ก่อนนี้ได้เคยเห็นพระราชหัตถเลขาเหล่านี้ในสมุดคำถือเฝ้าที่
ห้องอาลักษณ์ แต่คิดการ่วนอยู่เสีย ก็หาได้มีเวลาคัดมาไม่ คิดเห็น
ว่าจะเปนกรมพระสมมตอมรพันธ์ ทรงนำมาให้ทรงหัดคัดเขียนหนังสือ
ซึ่งควรรู้ควรจำไว้ จึงได้ทรงคัดขึ้นสมุดกระต่ายด้วยหมึก จากสำเนา
ฤา่งเดิมในสมุดคำถือเฝ้าที่ได้เห็นมาแต่ก่อนนั่นเอง

พระราชหัตถเลขาเหล่านี้ มีเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่องที่เป็น
ประโยชน์ในพงศาวดารมาก เพราะมีข้อความพิศดารซึ่งยังไม่เคย
ได้เห็นจากที่อื่น ๆ ดังพระอาการประชวรในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรม
ราชินีนาถนั้นเปนกัน มีเรื่องต่าง ๆ ที่น่าอ่านน่าฟังเป็นอย่างยิ่ง มีข้อ
ความที่ควรรู้ควรจำเปนอันมาก จะหาจากที่แห่งอื่น ๆ ไม่ได้ก็เหมือน
ในพระราชหัตถเลขาเหล่านี้

ได้ให้ลูกหญิงวงศ์พิภพสุตาคัดขึ้นด้วยพิมพ์คัดอีกฉบับ ๑ ได้ช่วย
สอบทานกันสำเร็จแล้ว เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๖๓

๗

ครั้นในศก ๒๔๖๕ นี้ เห็นว่าในเดือนพฤศจิกายนจนมกราคม
 ช่างนำ^{นี้} ข้าพเจ้าจะมีอายุเท่ากับพระชนมายุของทูลหม่อมม กับเท่าอายุ
 ของแม่ คือ ๖๔ ขกกับเกือบเศษ ซึ่งก็คิดว่า ถ้ายังไม่สิ้นชีวิต^{นี้} ก็
 ยำ^{นี้} เพื่อกุศลอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณทูลหม่อมม กับฉลองคุณ
 ของแม่ทวีย^{นี้} จึงนกลงพระราชหัตถเลขาเรื่อง^{นี้} ว่ายังไม่ได้พิมพ์ขึ้นไว้
 จะสายสูญไปได้ง่าย และทราบน้ำพระฤทัยเจ้านายว่า โปรกหนึ่งสื่อ
 อย่างนี้ยิ่งนัก ถ้าได้ทรงคงจะมีพระฤทัยชื่นชมยินดีด้วยแน่นอน เพราะ
 เชื่อว่าน้ำพระฤทัยนั้น จะไม่ผิดจากใจข้าพเจ้าเอง คือถ้าได้พบบน
 พระราชนิพนธ์^{นี้} พระราชหัตถเลขาของทูลหม่อมมเมื่อใดแล้ว ก็เกิด
 ความโสมนัส^{นี้} ชื่นใจขึ้นอย่างยิ่ง^{นี้} เพราะเหตุ^{นี้} จึงได้ คิดพิมพ์
 พระราชหัตถเลขานี้ สำหรับถวายเจ้านายและแจกแก่ลูกหลานทั้งมิตร
 สหายที่ได้อนุโมทนาในการบำเพ็ญกุศลครั้ง^{นี้} เพื่อเป็นประโยชน์และ
 ความสุขทั่วกัน

อนึ่งขอขอบพระไทยในกรมพระดำรงราชานภาพ ที่ได้ทรงพระ
 เมตตาช่วยแก่การพิมพ์หนังสือ^{นี้} และที่^{นี้} ได้ทรงเติมคำอธิบายนาม
 ต่าง ๆ ในครั้งนั้นให้ทราบ ว่าในปัจจุบัน^{นี้} ทราบกันว่าเป็นใคร ๆ ให้เข้าใจ
 แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

กรุงเทพฯ ๑
 ๑๘ ตุลาคม ๒๔๖๕

ทูลหม่อมม

สารบาญเรื่อง

ในพระราชหัตถเลขา

ฉบับที่ ๑ ถึงพระองค์เจ้าขัติยวงษา ลงวันจันทร์เดือนเจดแรมค่ำหนึ่ง
บวชโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๔๐๓)
ว่าด้วย — ท่านทรัพย์สินกรรยาพระยาวิจิตรโสภณเชิญพระราชหัตถ
ฉบับก่อนนี้ออกไป — กรุงเทปกัยหัวเมืองที่ใกล้มีความใช้
บั้งใหญ่ — พระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญาภิระชวรไม่เป็นอัน
คราย — ในพระราชวังขวร้วยคายกันหลายคน — การเมรุ
พระศพกรมสมเด็จพระเคษาคีศรี — การศพเจ้าพระยามหาศิริ
ธรรมพระราชทานเงินแจกแก่ญาติให้ทำบุญ — การศพหม่อม
เจ้าพุ่ม — ใต้ข้างเขื่อนโทระขึ้นราวเป็นพระเสวตรวิมลวรรณ
— วังน้ำเสกจสีทาพบความใช้คนตามเสกจคายเสกจกลยว่าจะ
เสกจทเลตวันตก — พระองค์เจ้ามุนษุยนาคมานพ (สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ) ประสูติ — สมเด็จพระ
เทพศิรินทรา ตั้งแต่ประสูติสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีกกรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์แล้ว ทรงชุบฉอมมากไป — พระองค์เจ้า
ศรีลลิตธิงไชย (กรมขุนศิริราชสังกาศ) กับพระองค์เจ้า
อรไทยเทปกัญญาอยู่ก็อยู่ — หุ่น เมฆขลา (เจ้าจอมมารคา
เพง) ใต้รัยประทานของฝากแล้วก็ใจมาก — รัยสังขวนให้
นายมัวร์ พระอไทยนอกราชการบวช — พระราชทานของฝาก
ออกไป — ทรงพระวิตกด้วยอาการป่วยของเจ้าพระยานคร —

ไปรคเกล้า ฯ ให้พระเสนาหมมนตรีรีบออกไป — ให้คิดทำนา
 เกลือและทำโรงหีบข้าว — และไปรคเกล้า ฯ ให้ลดครุฑชาติ
 คื่นออกไป — การศพระยาบริรักษ์ภูธร — ตั้งพระยาเสนาสุจิต
 เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพียงา — พระภักคื่นสุจิต ข้า เป็นพระยา
 คักวैया — นายสิ่งเป็นพระภักคื่นสุจิต — จะไปรคตั้งพระเสนา
 มนตรีเป็นพระยาผู้ช่วย แต่ทำการยังค้างอยู่จึงรอไว้ — หน้า ๓
 ๑

ฉบับที่ ๒

ถึงพระองค์เจ้าปทุมราช ลงวันอาทิตย์เดือนเก้าแรมสามค่ำ
 ขวอกโทศก รุศคักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๔๐๓)
 ว่าด้วย — รูปพระนารายณ์และพระพุทธรูปหิ้งค์ของพระครูเทพ
 มณี — ให้หลวงเทพยเสนิกษ์ช่างออกไปกคพิมพ์ถ่ายรูปพระ
 พุทธรูปหิ้งค์ — ให้นำเสกเมืองนครครั้งนั้นมีการอย่างไรบ้างให้
 รทหมายถวาย — กองสักเลงออกมากับเจ้าพระยาตรีสุริยวงค์
 (สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงค์) ที่กาญจนดิฐ —
 พระยามนตรีสุริยวงค์ (ชุ่ม) เป็นแม่กองใหญ่ (เจ้าคุณหญิง)
 เข้าออกไปด้วย — เจ้าพระยาตรีสุริยวงค์ จะอยู่ที่กาญจนดิฐ
 เดือนหนึ่ง ไม่ไปนครศรีธรรมราช — หน้า ๓๖

ฉบับที่ ๓

ถึงพระองค์เจ้าปทุมราช ลงวันพุธเดือนเจดแรมสิบสองค่ำ
 ประกาตรีศก รุศคักราช ๑๒๒๓ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๔)
 ว่าด้วย — ทวงรับของฝากหลายครั้งและฝากถวายสมเด็จพระ
 เทพสิรินธรา พระองค์เจ้าศรีสิทธิธิงไชย กับ พระองค์เจ้า

อรไทยเทพกัญญา เจ้าจอมมารดาบัว และหุ่นฤาเพง— เจ้า
 นายในวังนำพระขรรค์เชอซัน ๑ เคยตามเสด็จพระราช
 ดำเนินไปเพื่อรับบริวารกันขึ้นถึงครั้งวังนำเสด็จไปเมืองนคร
 ก็ได้รับของฝากมาแจก— เจ้าจอมมารดาน้อย ออกไปอยู่นคร
 ศรีธรรมราช ๔๒ ปี ไม่ควรพลัดพรากกันนานจึงได้ทรงพา
 เสด็จออกไปอยู่ด้วยกัน เพราะทรงพระราชดำริที่เห็นเหตุ ๖
 อย่าง คือ— ๑ มารดาอย่ามจะยินดีแต่แก่บุตรยิ่งกว่าคนอื่น ๆ
 — ๒ ธรรมดาชนในโลก เจ้าบุญนายคุณะยิ่งกว่ามารดาไม่มี
 เลย— ๓ เจ้าจอมมารดาน้อยแก่อายุ ๘๐ เศษแล้ว เก็บรวบรวม
 ของพระราชทานไว้ ไม่ควรไต่แก่มือน— ๔ เลขสมที่ลี้กไว้เมือง
 นคร ในพระองค์ก็มีอยู่มากยังไม่ไต่ทรงใช้สอย— ๕ ทวิพิสัย
 สิ่งของเจ้าจอมมารดาน้อยก็มาก ควรจะไต่แต่แก่บุตร— ๖ เจ้า
 นายพี่น้อง กับคนคุ้นเคย จะทรงรางวัลแต่เมื่ออยู่ในกรุงก็ไม่
 ถนัดเหมือนเสด็จไปอยู่นครศรีธรรมราช— เพราะเหตุ ๖ อย่าง
 นี้ จึงได้ทรงพาเสด็จออกไป และบัดนี้จะทรงอนเคราะห์ใด ๆ
 บ้างขอให้ว่าไปให้ชัดเจน— พระราชทานเบี้ยหวัดเงินเดือน
 จำนวนชวอกโทศก กับข้าราชการที่ล่องนำไปด้วย— นำ ๑๘
 คชยัต ๔ ถึงพระองค์เจ้าขัติยวงษา ลงวันพอเดือนสิบสองแรมสามค่ำ
 ข้าราชการ จุลศักราช ๑๒๒๓ (วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๔)
 ว่าด้วย— กรมหมื่นนวิศุณนารถ พระองค์เจ้าคัคณางค์คุณ

(กรมหลวงพิชิตปรีชากร) ก็ย้สมเเตงเจ้าพระยาบรมมหาศรี
 สิริยวงศ์กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ จากสิงคโปร์ — พระยามนตรี
 สิริยวงศ์ เจ้าคุณหญิงเหี้ย พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ ก็
 กลับจากสักเลขด้วย — สมเเตงเจ้าพระยา ฯ กราบทูลว่าได้
 แวะขึ้นไปเมืองนครศรีธรรมราช เยี่ยมเจ้าจอมมารคาน้อย
 เจ้าพระยานคร เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอิน และส่งเจ้าจอมมารคาน้อย
 น้อยใหญ่ ก็ย้น้อยเล็ก แล้วกลับ — แต่กรมหมื่นวิศุณนารถ
 ก็ย้กรมหลวงพิชิต ไม่ได้เสด็จขึ้นเมืองนคร เพราะก่อนจะ
 ลงไปกลันตัน — พระยาเสนาณรงค์ พระภักดีณรงค์ ก็ย้บุตร
 หลาน พระยาบริรักษ์ภูธร มาถึงกรุงเทพ ฯ เค้นยกมาลง
 เรือที่ท่าทอง — ไปรคเกล้า ฯ ให้ยกเมืองศกัฒยาเป็นเมืองโท
 เติมสร้อยชื่อพระยาเสนาณรงค์ ให้ ถือศักดิ์นาหมื่น ๑ — ให้นาย
 เี่ยมม บุตรพระยาเสนาณรงค์เป็นพระวิชิตรักษ์ดี ปลัดเมือง
 ศกัฒยา — ให้นายสิงห์บุตรพระยาเสนาณรงค์ เป็นพระเรืองฤทธิ
 รักษาราษฎร ผู้ช่วย — ให้นายสงวนเป็นพระสุนทรรักษ์ดีผู้
 ช่วย — ตั้งให้ พระภักดีณรงค์ เป็นพระยาบริรักษ์ภูธร ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองพังงา — ให้นายจัน บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรม
 ราช ที่ถึงแก่กรรม เป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยเมืองพังงา - ให้
 นายอ่อนบุตรพระยาบริสุทธิโลหุมินทรราชิกดี เป็นพระบริสุทธิ
 โลหุมินทร์ ผู้สำเร็จราชการเมืองศกัฒยา ให้ นายทองน้อย

นายอ่อนเป็นหลวงพิทักษ์ทั่วไปผู้เกิด ผู้ช่วยเมืองภูเก็ต —
 ใหลยกเมืองภูเก็ตมาขึ้นกรุง — เมืองเขมรเกิดรบพุ่งยุ่งยิงกัน
 ในระหว่างบุตรองค์พระท้าวท้าวท้าว ทัดแก่พิราลัย — ไพรก่เกล้า
 ให้เจ้าพระยามุขมนตรี พระยาดีท้าวท้าวท้าว ไกร ยกไปทาง
 ขก พระยาท้าวท้าวท้าวท้าวท้าว ทัดแก่พิราลัย ยกไปทาง
 เรือ — กรมหลวงมหิศวรินทร์ สิ้นพระชนม์ — เจ้าพระยาธรรมมา
 อภิกรณ์ (เสื่อ) ถึงอนิจกรรม — พระองค์เจ้ามณฑลสิ้นพระชนม์ —
 พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) เป็นเจ้าพระยาธรรมมาภิกรณ์ —
 พระยาปราจิณ เป็นพระยามหาอำมาตย์ — พระองค์เจ้ามงคล
 เลิศสิ้นพระชนม์ — พระอาการสมเด็จพระเทพสิรินทราประสูติ
 จวนสวรรคต — เจ้านายข้าราชการในกรุงแลหัวเมืองบำเพ็ญ
 กุศล และถวายผ้าบังสุกุลของเงินปลัดท้าวท้าวท้าวในหลวงและที่
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ — จำนวนวันพระชนมายุในสมเด็จพระราช
 มาตามหัยกา, ในพระองค์เจ้ามงคล กับในสมเด็จพระเทพ
 สิรินทรา — เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ประสูติสิ้นพระชนม์ — พระองค์
 เจ้านิลธำสินสิ้นพระชนม์ — เจ้าจอมมารดาแพ ถึงอสัญญ
 กรรม — พระอาการประสูติของพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเกล้า —
 กรมหลวงวงศาธิราชสนิทประสูติพระโรคคล้ายกับเจ้าพระยา
 นครศรีธรรมราช — พระองค์เจ้าดวงจันทร์ ประสูติหายแล้ว —
 พระองค์เจ้าคาราทรงโศกเศร้าถึงเจ้าฟ้าอิศราพงศ์มาก — พระ

องค์เจ้าศรีวิสุทธิรังไชย กับพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญาเป็น
 สุขอยู่ แต่เจ้าจอมมารคาน์ว เป็นผู้นำเหล่าเสี้ยม—หนุ บัตรเจ้า
 พระยามหาศิริธรรมสมคบกับหม่อมเจ้าบวรจง เป็นฉ้อฉล
 มาก — ตั้งแต่ประสูติพระนางเจ้า ฯ พระราชเทวีแล้ว มี
 พระองค์เจ้านารีรัตนมาพระองค์เจ้าไชยานุชิต (กรมหมื่น
 พงศาทิศวรมหิยา) กับพระองค์เจ้าบวรจขเบญจมา ประสูติ
 อีกสามพระองค์ — มีพระราชโอรส ๒๔ พระราชธิดา ๒๑
 รวม ๔๕ ก็อยู่หมกไม่ประจวบ — การศพท่านผู้หญิงอื่น พระ
 ราชทานโกษรู้กับเงินและสังเคด ๗ ตำรับ — นำ ๒๖
 ถึงเจ้าจอมมารคาน์วเล็ก ลงวันศุกร์เดือนหกขึ้นสี่ค่ำ บัจอ
 จัตุวารศก จุลศักราช ๑๒๒๔ (วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๐๕)
 ว่าด้วย — ได้ทรงรับหนังสือออกพระอาการพระองค์เจ้าขั้ทมราช
 พระชนม์ ๗๕ ปี ประจวบพระโรคลมอำมพาต — คล้ายเจ้า
 จอมมารคาน์วใหญ่อายุ ๔๗ ปี — คล้ายพระองค์เจ้าสว่างพระ
 ชนม์ ๔๖ ปี — คล้ายอาการเจ้าพระยานคร — กรมพระพิพิธโภค
 ภูเบนทร์ก็ประจวบเหมือนกัน — กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็น
 หมออย่างเอกในกรุงเทพ ฯ ก็ประจวบเหมือนกัน — จะให้
 ไปรับพระองค์เจ้าขั้ทมราชเสด็จกลับ ก็ทรงพระวิตกด้วย
 ทางไกล และไม่มีหมอกี่กว่าที่มีอยู่แล้ว — ให้ปรึกษาภักนกับ
 เจ้าจอมมารคาน์วใหญ่ และน้อยเล็ก พระยาเทพอรชุน

ฉบับที่ ๕

พระเสนหามนตรี พระยาระบัตร์ กษัตริย์กรมการ คิดอ่านดู
ว่าจะควรเชิญเสด็จกลับไปหรือไม่ ได้โปรดให้เรือไปรับไม่ขัด
รับสั่งแล้ว — หน้า ๔๐

ฉบบที่ ๖ ถึงพระองค์เจ้าขัติยภรรยา ลงวัน เดือนแปด ขึ้นยี่สิบเจ็ด
จุลศักราช ๑๒๒๕ (สิงหาคม ๒๕๐๖) ว่าด้วย—ทรงพระราชวิตก
ถึงพระอาการที่พระองค์เจ้าขัติยภรรยาประชวร — เจ้าจอมมารดา
นุ้ยออกไปอยู่นคร ๔๕ ปี อายุ ๘๘ แล้ว — จะเสด็จพระราช
ดำเนินไปแวะปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช — จะโปรดเกล้าฯ
ให้กรมขุนศิริวิชสังกาศพระองค์เจ้าอรุทัยเทพกัญญา กับเจ้า
จอมมารดาบัว ขึ้นไปเฝ้า — ถ้าจะเสด็จกลับก็จะรับกลับไป
มา — พระองค์เจ้ากุศศันพระชนม — กรมหมื่นเทวานุรักษ์สัน
พระชนม — หน้า ๔๕

ฉบบที่ ๗ ถึงพระยาวิชิตสรไกร พระเสนหามนตรี (ไม่ได้ลงวัน แต่
เห็นจะเป็นวันเดียวกันกับฉบบที่ ๖ ซึ่งคงอยู่ในระหว่างวันพุธ
เดือนแปดอศุทธาสาด แรมหกค่ำ กับวันศุกร์เดือนเดียวกัน
แรม ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ ๕ กับ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๖) ว่าด้วย—
เรือบรมราชวรฤทธิ คือภายหลังเปลี่ยนเรียกว่าอรรคราช
วรเดช จะเสด็จไปปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช — แต่จะไม่
เสด็จขึ้นเฝ้า — จะโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์กับเจ้า
จอมมารดาบัว ขึ้นไปเฝ้า พระองค์เจ้าขัติยภรรยา — ให้จัดพาหนะ

มารขัลัง — และให้ค้อยประคัยประคองวัยเสด็จพระองค์เจ้า
ขัณฑมราชคัวย — หน้า ๔๘

ฉบับที่ ๘ ถึงเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ และเจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก
ลงวันพฤหัสบดี เดือนสิบ ขึ้นห้าค่ำ ปีกุนเบญจศก จุล
ศักราช ๑๒๒๕ (วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๐๖) ว่าคัวย — เสด็จ
พระราชดำเนินกลับจากหน้าเมืองนครศรีธรรมราช วัน
อาทิตย์เดือนเก้าแรมแปดค่ำ — ถึงกรุงเทพ ฯ วันพฤหัส
เดือนเก้าแรมสิบสองค่ำ เสด็จเสด็จพระองค์เจ้าขัณฑมราช
ขึ้นอยู่ในพระบรมมหาราชวัง อธิบายพระราชประสงค์ในเรื่อง
เสด็จไปและกลับนี้ ให้ชี้แจงแก่เจ้าจอมมารคาน้อย — หน้า ๕๑

ฉบับที่ ๑

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาว์เจ้าน้าของ
กรมหม่อมฉิ้น (๑) ให้ทราบพระเหตุที่ว่า ท่านทริพย์ภรรยาพระยาวิเชียร
สรไกร (๒) ได้รับหนังสือแลสิ่งของไปจากหม่อมฉิ้นแล้ว ได้้ออก
เรือแล่นไปแต่ฉวันจันทร์เดือนสี่แรมสิบสามค่ำ กรมหม่อมฉิ้นไว้ใจว่า
ถ้าลมคล่องต้องทางไป ก็เห็นจะถึงเมืองนครศรีธรรมราชก่อนวัน
สงกรานต์ สิ่งของกับหนังสือที่ฝากถวายไปนั้น เห็นมีคนก็จะถึงแล้ว

ในเดือนห้าข้างขึ้นที่ในกรุงเทพ ฯ แขวงกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง
ใกล้เคียงมีความไข้ชงใหญ่ลงวากเกิดขึ้น คนตายตั้งแต่ชนค้ำหนึ่ง
สองค้ำ วันละสามสี่ห้าคนขึ้นไปทุกวัน เปนความไข้ยู่สิบห้าสิบหกวัน
จึงค่อยสงบลง ในความไข้ครั้งนั้นคนตายแต่ไพร่มาก เมื่อเปรียบกับ
ความไข้ครั้งก่อน ๆ ก็เห็นว่าคนตายไม่มากนัก คิดนัยคนในกำแพง
กรุงเทพ ฯ ภายในวันกำลังความไข้ชงนั้น วันละ ๓๔, ๓๕ คน เพียง
นั้นแลวกก็ค่อยลดน้อยลงมา ในความไข้ครั้งนั้น พระราชวงศานวงศ์ แล
ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มีตำแหน่งเฝ้าในพระบรมมหาราชวังนี้ จนพระ
ราชาคณะ ถานานกรมมาเรียน ไม่มีใครเป็นอันตรายจนคนหนึ่งชงไป
วณรัตนกัญญา บุตรีหญิงของหม่อมฉิ้นคนหนึ่ง ซึ่งเป็นบุตร
มารดาชอแก้วนั้น บวลงคนหนึ่ง อากการมากหมอไม่รับ แต่รักษา

คำที่หมายเลขในวงไว้้นั้น มีอธิบายอยู่ต่อท้ายพระราชหัตถ
เลขาทุกฉบับ

อยู่หลายวันก็หาย หาดายไม่ เขียนยุครพระยาเสนาฯ นุชิต (๓) บ่วยลง
 คน ๓ ก็รักษาหาย ความไข้ครั้งนั้นในวังนี้ใครเปลงเขาก็รีบไปเสียนอก
 วัง เพราะเป็นไพร่ ตั้งแต่เกิดไข้มาจนสงบ นัยคนที่บ่วยมาก
 ต้องเอาไปนอกวัง วันละคนหนึ่งสองคนขึ้นไป จนเมื่อกำลังซุก
 วันละ ๑๖, ๑๗ คนนั้น นัยไป ๗๓ คน สืบได้ว่าไปตายเสีย ๔๓ คน
 หาย ๓๐ คน มีคนที่ตายในวังนี้คนหนึ่งแต่หม่อมเจ้าปลาตะเพียร บุตร
 พระองค์เจ้าสุท (๔) บุตรมีขยานั้นคนเดียว ก็เป็นคนไม่ได้อยู่ใน
 ตำแหน่งเฝ้า เป็นแต่คนเข้ามาอยู่กับพระองค์ในวัง

ในพระบรมราชวังนั้น ไพร่ ๆ ก็ตายมากเหมือนกัน ผู้เฝ้าหอ
 บ่วยโรงฤาหมอมเวทมนต์ก็ห้ามไม่อยู่คอก ก็ได้ยินว่าผู้คักที่เป็นเจ้าจอมลาว
 เจ้าจอมฉนวนตายหลายคน แต่ไม่ทราบว่าใครบ้าง ทราบว่าพระองค์
 เจ้าชายอายุสี่ขวบ ซึ่งเกิดกบข้อเขี้ยว เป็นทาสของนาคงานใช้แลเดิมห้อง
 เครื่องแต่ก่อนแล้ว ตามคงไซลอนมารดาหนีนายเงินขึ้นไปอยู่ในพระบรม
 ราชวัง จึงมีเจ้านั้น เสกจึงทราบพระเหตุภัยแล้ว แต่ได้ยินว่าไม่ได้
 ตายด้วยลงราก ว่าเป็นศาลโรคคอก แต่เจ้านายแลพวกชาวนครศรี
 ธรรมราชที่เป็นพี่น้องของเสด็จ แลเจ้านายอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชวังบรม
 ก็คืออยู่หมก ตั้งแต่เดือนห้าข้างแรมแก่ ๆ มาจนบัดนี้ ความไข้สงบ
 คี่แล้ว

แลการพระเมรุพระศพกรมสมเด็จพระเทพฯ (๕) นั้น กระ
 หม่อมฉันทักได้ให้ทำมาแต่เดือนยี่เดือนสามเดือนสี่รีบเร่งทำให้ทันแล้ง

กลัวจะจนฤๅณ ครั้นณเดือนห้ากลางเดือน ความไข้ก็สงบลงข้างแล้ว
จึงได้กำหนดสั่งการ ครั้นณวันศุกร์แรมห้าค่ำเดือนห้าช่วยออกยังเป็น
เอกศก จึงได้ให้เชิญพระโกษาจุฬาราชมนตรีพระศพกรมสมเด็จพระเทศาภิบาล มา
ขึ้นมหาพิไชยราชรถ ตั้งกระบวนแห่เข้าพระเมรุท้องสนามหลวง มีการ
มหรศพต่าง ๆ ส่วนสิ้นคน ตามอย่างการพระศพกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
(๖) ครั้งก่อน

แลลดครชาตรีของเสกจนนั้น กระทบ่อมฉันทได้สั่งให้ตั้งโรงให้เล่น
ในการพระศพนั้นด้วย มีคนมากมาก เพราะเป็นของนอกแปลกเข้ามา
กระทบ่อมฉันทได้ ให้เงินโรงวันละสามตำลึงทั้งสิ้น

ณวันจันทร์แรมสี่ค่ำเดือนห้า ได้พร้อมกันถวายพระเพลิง รุ่งขึ้น
ณวันอังคารแรมห้าค่ำเดือนห้าได้เชิญพระอัฐิแห่กลับไปวังของท่าน แล
ในการพระศพนั้น กระทบ่อมฉันทได้ทำบุญให้ทานเป็นอันมาก ได้มี
พระธรรมเทศนาแลถวายไตรสังเคต ไตรจีวรผ้าขาวผุยแลสิ่งของข้างสิ่ง
แก่พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ แลพระสงฆ์อันคืบที่มาสักยกรณ
การเป็นเสร็จแล้ว

อนึ่งในการศพเจ้าพระยามหาศรัทธาธรรม (๗) นั้น กระทบ่อมฉันท
ได้ให้เงินสำหรับโรงครัวไปแก่หม่อมม่น้อยใหญ่ (๘) หม่อมม่น้อยเล็ก (๙)
สามซั้งแล้ว แลได้แจกเงินเพียงเงินสลึงเป็นอันมาก แก่พระเสนา
หามนตรี (๑๐) นายสนิท (๑๑) นายพิจิตรสรรพการ (๑๒) นาย
ทรงใจรักษ์ (๑๓) นายม่วงพระอภัยนอกราชการ (๑๔) แลญาติพี่น้อง
ที่อยู่ในพระราชวัง คือชายศรีลัทธินงไชย (๑๕) หลวงจรไทยเทพ

กัญญา (๑๖) แล ยัว (๑๗) หน (๑๘) จีบ (๑๙) กลิ่น (๒๐) เขียม (๒๑)
 เป้า (๒๒) เขียน (๒๓) ทัยทิม (๒๔) กุหลาบ (๒๕) อำพัน (๒๖)
 แลพุ่ม (๒๗) พนักงาน แลนี้ (๒๘) เฝ้าหออพระทุกคนๆ ละร้อยเฟื้องข้าง
 สองร้อยเฟื้องข้าง ที่เป็นบุตรแลหลานสนธิก็ให้เงินสลึงคนละร้อย
 เงินเฟื้องด้วยร้อย กับไพร่คนละไพร่ข้างสองไพร่ข้าง ทั้งหม่อมม่น้อยใหญ่
 หม่อมม่น้อยเล็กก็ด้วยกันทุกคน รวมเป็นเงินสิบซังเศษ ให้คิดอ่าน
 การพร้อมกันแล้ว ครั้นณวันอังคารขึ้นห้าค่ำเดือนหกขั้วอกโทศก ได้ให้
 ซักศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม ไปเข้าเมรุวัดสุวรรณาราม มีการ
 เล่นต่าง ๆ สมควรกับยศเสนาบดี ครั้นณวันพฤหัสบดีขึ้นเจ็ดค่ำเดือนหก
 กระทบมณฉันได้ไปจุฑเพลิง ชายศรีสิทธิธิงไชย ก็ได้นุ่งขาวไปเผาด้วย
 แลในการศพนั้น วังนำ (๒๙) ท่านก็ให้เตรียมว่าจะเสกฯ แล้วก็ไม่ได้
 เสกฯตามอย่างเคยในพระราชดำริหิจิต ๆ ของท่านนั้นและ แลญาติพิ
 น้องของเจ้าพระยามหาศิริธรรม ที่ทำราชการอยู่ในพระบวรราชวังนั้น
 ได้ ยินว่าท่านก็ไม่ได้พระราชทานเงินแลสิ่งของช่วยทำบุญให้ท่านในการ
 ศพเลยแต่สักคนหนึ่ง กระทบมณฉันจะแจกเขาเล่าก็เกรงจะเกินวิไลยไป
 ได้ให้ผ้าไตรหนึ่ง ไตรกับผ้าขาวห้าพับ แก่พระองค์เจ้าอรุณ (๓๐)
 พระองค์เดียว พระองค์เจ้าในพระบวรราชวังแผ่นดินที่ ๓ ในการศพนี้
 เห็นนุ่งขาวลายทั้งข้างนำข้างใน นัยเป็นญาติสนธิกับเจ้าพระยามหา
 ศิริธรรมนั้น ก็ชอบถึงงามอยู่แล้ว แต่ในพวกกระทบมณฉัน กระทบมณฉัน
 ได้เดือนกรมหมันมเหศวร (๓๑) กรมหมันวิศณุวารถ (๓๒) แลชายจิตรา

ภรณ์ (๓๓) ให้นั่งขาค้วย เขาไม่ยอมเขาเถียงว่าเป็นญาติห่าง ๆ คอก
จึงไ้ที่นั่งขาไปแต่ชายศรีสิทธิธิงไชยคนเดียว เป็นคนเถียงว่าห่าง
ไม่ได้ แต่หนุคัย (๓๔) หนูปก (๓๕) สองคนในพระบวรราชวังนั้น
นั่งลายพนขาวห่มขาว ไปเกี้ยวอย่างไรกระหม่อมฉันแปลไม่ออก ครั้น
จะถามก็จะเป็นจู้จี้ไป

นายหนุกลง (๓๖) นั้นเป็นคนสุขยาฝั้น กระหม่อมฉันให้จำไว้
จึงมิได้ให้เงินทำบุญให้ท่าน เหมือนคนที่จำไว้ในวังคนหนึ่งแต่ก่อนนั้น
ในงานศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม กระหม่อมฉันได้ยังสกุลผ้าไตร
สิบห้าไตร แลมีของท่านตามธรรมเนียม การกุศลในศพนี้ แล
พระศพกรมสมเด็จพระเทศาศิคร ขอดวายนกุศลให้เสด็จทรง
อนุโมทนาด้วย.

อนึ่งศพหม่อมเจ้าพุ่ม (๓๗) นั้น วังนำท่านรับสั่งให้ชักไปเมรุ
วัดสุวรรณาราม พร้อมกับศพลูกชายคนนั้นของท่านแล้ว แล้วประทาน
เพลิงในวันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำเดือนเจ็ด ท่านก็ไม่ได้เสด็จ กระหม่อม
ฉันได้ให้ของไปยังสกุล พระองค์เจ้าชายนั้นห้าไตร หม่อมเจ้าพุ่ม
สองไตร กัยได้ให้เงินหม่อมเจ้าอ่ำ (๓๘) ร้อยเพื่อง บัตรหญิงหม่อม
เจ้าพุ่มที่มาอยู่วังนี้ ได้ให้ผ้าขาวสามพับเงินร้อยเพื่อง ขอดวาย
พระกุศลมาด้วย.

บัดนี้ทกรงเทพฯ ได้ข้างปลายเผือกมาข้างหนึ่ง เมื่อฉวัน
พฤหัสบดีขึ้นสิบห้าค่ำเดือนอ้ายขะแมเอกศก มีไชยอกของเจ้าพระยา
นครราชสีมา (๓๙) พระรัตนวงศา ผู้สำเร็จราชการเมืองสุวรรณภูมิ

มาที่กรุงเทพฯ ๑ มีความว่า พวกหมอความชาวเมืองสุวรรณภูมิ
 ไปเที่ยวแทรกโพนที่ตำบลชมาศขา แขวงระแควปากแม่น้ำโขงฝั่ง
 ตะวันออก ครั้นณวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกขมมะแมเอกศก คล้องได้
 ข้างปลายสำคัญข้าง ๑ ภัยขาว เล็บขาว ขนเหลืองแก่ สิวหนึ่ง
 ทั้งตัวขาวเงาแดง เหมือนกลับขี้ตากแห้ง สูงสามศอกสองนิ้ว
 กระทบ่อมฉันได้สั่งให้กรมช่างขึ้นไปดูแล้ว รัชลงมาถึงกรุงเก่าเมื่อ
 ณวันพฤหัสบดีขึ้นเจ็ดค่ำเดือนหก แล้วกระทบ่อมฉันขึ้นไปก็เห็นงาม
 นึกหน้า เป็นข้างเฝือกโทแท้เหมือนกับพระวิสุตวรรตนักิริณี แล้วได้
 ใ้ถามว่าเมื่อคล้องข้างใดเมื่อใด ก็ใ้ความว่าใ้ณวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำ
 เดือนหกขมมะแมเอกศก ครั้นก็ใ้ความว่า วันเมื่อคล้องข้างใ้
 นั้น พร้อมกันกับวันเมื่อยกพระมหาเสวตวรรตเฉลิมพระราชมณเฑียร
 ใหม่ณทิศตะวันออก ในวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกขมมะแมเอกศกนั้น
 เป็นแน่ เพราะณนั้นเห็นข้างเฝือกโทข้างนี้ เป็นลาอันประเสริฐ
 ของหม่อมฉันอยู่

กำหนดข้างนั้นจะใ้รัชลงมาถึงกรุงเทพฯ ๑ ณวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำ
 เดือนเจ็ดขมออกโทศก จะมีการสมโภชที่ท้องสนามไชย จะมีการ
 งานถึงรับพระวิสุตวรรตนักิริณีในครั้งหลัง ตามอย่างตามธรรมเนียม
 ข้างเฝือกแต่ก่อน จะใ้ช้ชานนามให้นามว่า พระศรีเสวตวรรตวิมลวรรณ
 ณทิศทิศเหนือทวารวดี ๑ ล ๑ หักดินทวารวดีรุ่งฟ้า
 เมื่อวันอังคารขึ้นสิบสองค่ำเดือนสาม รัชนำท่านเสด็จขึ้นไปบ้าน
 สี่ทา ใ้ย็นเป็นกำหนดคนใดใ้คนบุญข้างลาว แต่ครั้งนี้เสด็จไปอยู่ใ้

ไม่ช้า ก็รีบให้ลงมารับเรือไฟขึ้นไปรับเสด็จลอนลานที่เคี้ยว ได้ยิน
 ว่าไปพบความไข้ดังรากเข้ คนไพร่ ๆ ที่ตามเสด็จไปตายลงหลายคน
 แต่เมื่อกำลังความไข้ชมอยู่ที่ลางนั้น ได้ยินท่านศรีสว่าได้ให้ไปสยแล้ว
 ความไข้แขวงสระบุรีมีแต่ไต่ปากเพรียวลงมา ที่บ้านสีทาสาบายก็ไม่มี
 ไข้เลย ท่านจึงเสด็จไป เที่ยวนตงแต่ท่านเสด็จกลับมาแล้วครั้ง
 นี้ไม่ได้้ออกช้อบ้านสีทาเลย การที่กำหนดว่าจะเสด็จไปประพาศฝั่งทะเล
 ตะวันตกนั้น ท่านก็ข่นไอเอ้ไปว่า หมอเขาคว่าท่านแควะห้ร้ายอยู่ บัน
 ก็มีความไข้ ไปกลัวจะไปพบความไข้เข้ากลางทะเลจะหนียาก แต่เรือ
 ก็เห็นยังเตรียมอยู่

กระหม่อมฉันได้ข้ตรชายอีกคนหนึ่ง เป็นบุตรตลอดเมื่อวัน
 พฤษศย์ก็แรมเจ็ดค่ำเดือนห้าบวดยังเป็นเอกศก กระหม่อมฉันให้
 ช่อมนุชย์นาคมานพ (๔๐) กระหม่อมฉันกับทั้งญาติพี่น้องบุตร
 ภรรยาอยู่ที่เปนศุขสาบายอยู่หมด แต่แม่รำเพย (๔๑) ตั้งแต่ตลอด
 บุตรชายภาณรุ้งมีสว่างวงศ์ (๔๒) มาแล้ว บั่วยให้ไอแลชชบผอมมากไป
 กลัวจะตั้งวรรณโรคภายใน ศรีสีทิจองไชย แลอรไทยเทพกัญญาก็อยู่
 ค้อย คนหลังนั้นอันชาวโตมาก แขงแรงมาก หุ่นเมฆขลา (๔๓) ก็อยู่
 เปนศุขอยู่ ได้รับประทานของฝากของเสด็จก็ค้ใจ สั่งให้กรวยถวย
 บังคมมา

ครั้งนหม่อมฉันจ้ดได้น้ำตาลกรวดทวย ๑ น้ำตาลทราย ๒ ทวย
 ฝากมาถวย ก็ข้บน้ำตาลทรายอีก ๒ ทวยให้ข้านุช อีก ๒ ทวยให้ท่าน
 ผู้หญิงอื่นท้วย ถ้าเสด็จจะต้องประสังค์อะไรจงบอกเข้ามาอย่าเกรงใจ จะ

หาฝากไปถวาย กระทบมณีนได้ให้ไปถามพระองค์เจ้าดวงจันทร์ (๔๔) และพระองค์อื่นว่าจะฝากหนังสือถึงของอะไรไปถวายเสด็จบ้าง จะรับฝากไป ก็พากันนิ่งเสียหมด ไม่ว่าอะไร

นายม่วงพระอภัยนุราชกราชการนั้น ยังหาได้ช่วยไม่ กระทบมณีนชวนให้บวช ก็รับว่าจะบวชในเช้าพรมานี้.

กระทบมณีนเห็นอาการเจ้าพระยานคร (๔๕) เปนอันน่ากลัวนัก ไร้ใจไม่ได้ จึงรีบเร่งให้พระเสนาหามนตรีกลับออกมา ได้สั่งให้คิดทำนาเกลือ แลทำโรงหีบที่เมืองนครศรีธรรมราชด้วย ความแจ่มอยู่กัยพระเสนาหามนตรีแล้ว ลครชาตรีของเสด็จนั้น กระทบมณีนก็ได้สั่งให้กลับคนออกไปอยู่ตามชาติตามภูมิของมัน

การศัพพะยายวิริกษัตริย์ (๔๖) นั้น พระยาเสนาฯ (๔๗) ให้กรมการเข้ามาแจ้งความว่า ตระเตรียมพร้อมแล้ว คอยคิดล่าน่าเพลิงในหลวงอยู่ กระทบมณีนได้จัดสิ่งของ ผ้าไตร ๕ ไตร ผ้าขาว ๒๐ พับ ร่มรองเท้าอย่างละสามสิบ เงินเฟื้องสิบคำลิ่ง เงินสลิ่งสิบคำลิ่ง มอบให้กรมการที่เข้ามาเรียบร้อยไปแล้ว อนึ่งได้จัดเงินกัยผ้าไตร แลให้เงินแก่เข้าบวชพระยายวิริกษัตริย์ เงินเฟื้องร้อย^๕เฟื้อง เงินสลิ่งร้อยสลิ่ง ผ้าไตรสองไตร จีบภรรยานายทรงใจรักย์ให้เงินเฟื้องร้อย^๕เฟื้อง บุตรพระยาเสนาฯ สองคนอยู่ในวัง ให้ผ้าคนละไตร เงินเฟื้องคนละร้อย^๕เฟื้อง ญาติพี่น้องนั้นก็แจกผ้าบังเงินบ้าง ให้ฝากออกไปทำบุญในการศัพพะด้วยแล้ว ขอถวายพระกุศลมา.

ที่ผู้สำเร็จราชการเมืองพิจิตรนั้น ๘ จะให้พระยาเสนาบดีเป็น
 นายข้า (๔๘) ซึ่งเป็นพระภักดีสนิทผู้ช่วยนั้น จะให้ไปเป็นพระยา
 ตะกั่วป่าแทนพระยาเสนาบดี นายสิงห์ (๔๘) บุตรพระยาเสนาบดี
 จะให้เป็นที่พระภักดีสนิทผู้ช่วยราชการเมืองพิจิตร พระเสนาบดีมนตรี
 ก็ใคร่เลื่อนให้เป็นพระยาผู้ช่วย แต่ยังมีความชอบสมควรไม่
 เมื่อครั้งกระหม่อมฉันออกไป ได้ให้เงินไว้ให้ยี่สิบสองช่อมแซม
 ทำหอพระพุทธสิหิงค์ในบ้านนั้น ครั้นเข้ามาครั้งนั้นถามก็แจ้งความว่า
 ยังหาแล้วไม่ จึงต้องรออยู่.

จดหมายถวายมาฉวันจันทร์แรมหนึ่งค่ำเดือนเจ็ดขั้วอกโทศก

สอบนามที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา

ในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ ๑

- ๑ พระองค์เจ้าหญิงขัติยมาลา ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อราวขุฎุมพ พ.ศ. ๒๔๐๖
- ๒ พระยาวิเชียตสรรโกกร (กล่อม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
แปนปลัดไกรรักษาราชการเมืองนคร ฯ อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเวลา
เจ้าพระยานครน้อยกลางป่วยเป็นอัมพาต
- ๓ เขียน ลูกพระยาเสนาวิชิต (นุช) ทำราชการฝ่ายใน
- ๔ หม่อมเจ้าปลาตะเพียน ในพระองค์เจ้าสุท ในกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาท
- ๕ กรมสมเด็จพะเคชาทิศ พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรง
พระนามพระองค์เจ้ามิ่ง ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขมฉลุ พ.ศ. ๒๓๓๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๔๐๖
- ๖ กรมสมเด็จพะปรมาณูชิต พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรง
พระนามพระองค์เจ้าवासกรี ประสูติเมื่อขจ พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรง
ผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขมฉลุ
พ.ศ. ๒๓๙๖

- ๗ เจ้าพระยามหาศิริธรรม (น้อยใหญ่) เป็นบุตรใหญ่ของเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา เคิมเป็นพระยาพิทลุง แล้วเข้ามาเป็นพระยาอุไทยธรรมในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยามหาศิริธรรม ๗ ผู้รักษากรุงเก่า (เคิมกล่าวกันว่าชื่อน้อยเมือง มาปรากฏในพระราชหัตถเลขาเรื่องนี้ ว่าเจ้าพระยานครผู้บิดาชื่อน้อยคนเมือง จึงเห็นว่าคงชื่อน้อยใหญ่ เพราะน้องรองลงมาชื่อน้อยกลาง)
- ๘ หม่อมน้อยใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ ในรัชกาลที่ ๓
- ๙ หม่อมน้อยเล็ก ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๓
- ๑๐ พระเสนหามนตรี (หนพร้อม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยกลาง ใ้เป็นพระยานครต่อบิดา ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
- ๑๑ นายสนิทหุ้มแพร (พร้อม) บุตรพระยาเสนหามนตรี (น้อยเอี้ยต) ๗ เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง กับท่านผู้หญิงอิน
- ๑๒ นายพิจิตรสรรพการ (ว่าชื่อนุใหญ่) เป็นบุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยามหาศิริธรรม
- ๑๓ นายทรงใจรักษ์ (หนกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม มารดาเป็นธิดาสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ ใ้เป็นพระยาขำเรือบริรักษ์ แล้วเป็นพระยาภักย์พิพิธ

- ๑๔ นายม่วง พระอุไทยนอกราชการ เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อย
คินเมือง เดิมว่าราชการเมืองตรัง
- ๑๕ ชายศรีสิทธิธงไชย พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว (คือ
กรมขุนศิริชังสักราศ) ประสูติเมื่อขมมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อขจร พ.ศ. ๒๔๕๓
- ๑๖ หลุยงอรไทยเทพกัญญา พระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว
ประสูติเมื่อขมมะเมียบ พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘
- ๑๗ ยิว เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๔ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อย
คินเมือง
- ๑๘ หนู เรียกกันว่าเจ้าจอมหนูชี่ เป็นธิดาเจ้าพระยามหาศิริธรรม
มารดาเป็นธิดาสมเด็จพระยาองค์ใหญ่
- ๑๙ จีบ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยกลาง ถึงรัชกาลที่ ๕ ใต้แป้นท้าว
- ๒๐ กลิ่น ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคินเมือง ถึงรัชกาลที่ ๕ ใต้แป้น
ท้าวศรีสุรีจา
- ๒๑ เอี่ยม ธิดาพระยาเสนาหามนตรี (น้อยเอียด) ๗ เป็นบุตรเจ้าพระ
ยานครน้อยคินเมือง
- ๒๒ เป้า ธิดาพระยาวิริยภักฐ (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา
- ๒๓ เขียน } ธิดาพระยาเสนาหามนตรี (นุช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๒๔ ทิพย์ } บุตรเจ้าพระยานครน้อยคินเมือง

- ๒๕ กุหลาบ } ศึกษานายม่วง พระอุไทยนอกราชการ บุตรเจ้าพระยา
 ๒๖ อ้าฟัน } นครน้อยคนเมือง
- ๒๗ พุ่ม เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
- ๒๘ นี้ เจ้าหอพระ ยังมีผู้รักตัว ว่านี้เจ้าหอพระนั้นเป็นคนสูงอายุ
 แล้ว และชั้นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเคาะว่าเป็นผู้ใหญ่
 จึงสันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นธิดาเจ้าพระยานครพิณ
- ๒๙ วังน้ำ ทรงหมายความว่าพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงอรุณ ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาดคีฬเสฟ
 เจ้าจอมมารดาชอนน้อย เป็นน้องท่านผู้หญิงอินทรธรรมาเจ้าพระยา
 นครน้อยคนเมือง
- ๓๑ กรมหมนมเหศวร } พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาชอนน้อย ๆ
 ๓๒ กรมหมนมวิศุณนารถ } เป็นธิดาพระอินทรธรรมา บุตรขุนหลวงพระยา
 ตาก มารดาพระอินทรธรรมาเป็นธิดาเจ้านครศรีธรรมราช พี่สาว
 ของมารดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
- ๓๓ ชายจิตราภรณ์ พระองค์เจ้า (ทรงตั้ง) ในกรมหมนมเหศวร
 ศิววิลาส
- ๓๔ หนูต๋าย พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓๕ หนูปก พระองค์เจ้าหญิงสุภาสวรรค์ พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓๖ นายหนูต๋อง เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม

- ๓๗ หม่อมเจ้าพุ่ม ในกรมหมื่นเสนาทิพ ลูกเธอกรมพระราชวังขจร
มหาสุรสิงหนาท
- ๓๘ หม่อมเจ้าอ่ำ เข้าใจว่าในกรมเดียวกับหม่อมเจ้าพุ่ม
- ๓๙ เจ้าพระยานครราชสีมา (แก้ว สิงหนาท) ค่อมมาเป็นเจ้าพระยา
ยมราช
- ๔๐ มนุญย์นาคมานพ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร
ญาณวโรรส
- ๔๑ แม่รำแพน คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
- ๔๒ ภาณุรังษีสว่างวงศ์ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์
วรเดช
- ๔๓ หุ่นเมขลา คือเจ้าจอมมารคำเพ็งของพระองค์เจ้านางคราญอุคมคี
ในรัชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าขัติยราชไถ่ทรงทนต์บำรุงแลประทาน
มรดกเมื่อสิ้นพระชนม์
- ๔๔ พระองค์เจ้าหญิงทองจันทร์ ลูกเธอในกรมพระราชวังขจรมหาสุร
สิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
- ๔๕ เจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อยคันทน์เมือง
กบฏท่านผู้หญิงอิน
- ๔๖ พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคันทน์เมือง เดิม
เป็นพระยาไทรบุรี แล้วเป็นพระยาพังงา

- ๔๗ พระยาเสนาบดี (นุช) บุตรเจ้าพระยามนตรีไวยากรณียศเมือง เติม
เป็นปลัดเมืองไทรบุรี แล้วเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๔๘ พระภักดีนุชิต (ข้า) บุตรพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ต่อมาเป็น
พระยาบริรักษ์ภูธรผู้ว่าราชการเมืองพังงา
- ๔๙ นายสิงห์ บุตรพระยาเสนาบดี (นุช) ต่อมาเป็นพระเรืองฤทธิ
รักษาราชการผู้ช่วยราชการเมืองตะกั่วป่า

ฉบับที่ ๒

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าทมิฬราช เจ้าอาวีเจ้านาของ
 กระทบ่อมฉันให้ทราบ เมื่อนอนอาทิตยชนลาค่าเคอนเกล้า เจ้าหมื่น
 สรรเพอภักดิ์ (๑) ใ้รับหนังสือมาจากเรือเงินลบบทหนังสือ ว่าเป็น
 หนังสือของเสกจฝากมาถึงกระทบ่อมฉัน หนังสือนั้นว่าด้วยรูปพระ
 นารายณ์แลพระสีหิงค์ พระนารายณ์นั้น ถ้าเป็นของชำรุดแล้วกระทบ่อม
 ฉันก็ไม่ต้องการ ทักกรุงเทพฯ ก็มีงาม ๆ อยู่หลายองค์แล้ว แต่พระ
 พุทธสีหิงค์ของพระครูเทพมุนีนั้น ถ้าไม่ชำรุดก็ส่งมาเถิด กระทบ่อม
 ฉันจะก็ไ้รับไว้บูชา คัวยเป็นพระพุทธรูปเป็นขณูเขตรอนันต์ เมื่อหลวง
 เทพยเสน้อออกไปตามเสกจครั้งนี้ กระทบ่อมฉันใ้สั่งให้ช่างปั้นช่างหล่อ
 ออกไปคัวย ให้ไปกคพิมพ์ถ้ายรูปพระพุทธรสีหิงค์ ซึ่งอยู่ในหอพระใน
 บ้านนั้นเข้ามา ให้ทำให้เหมือน กระทบ่อมฉันจะหล่อเอาไว้นมีสการ.

วังหน้าท่านเสกจไปครั้งนั้นสนุกสนานฤามีการอย่างไรบ้าง ไ้ปรค
 ทรงจดหมายบอกมาใ้กระทบ่อมฉันทราบคัวย ครั้งนี้กองสีกออกมา
 กับเจ้าพระยาตรีสรียวงศ์ (๒) จะใ้ใ้พร้อมกันจคเแข็งที่เมืองกาญจนดิฐ
 ท่าทอง (๓) พระยามนตรีสรียวงศ์ (๔) จะใ้ใ้เป็นแม่กองใหญ่ แม่
 เป้า (๕) ภรรยาใ้ออกไปคัวย เจ้าพระยาตรีสรียวงศ์นั้นท่านจะกลับเข้า
 มาเร็วในยี่สิบวันฤาเคอนหนึ่ง คัวยการงานมาก ถ้าเสกจมีพระประสงค์
 อย่งไร ก็จงใ้ใ้ผู้ที่ควรเชื่อ ใ้รับขณูมากรายเรียนใ้ให้ทัน เมื่อท่านยัง
 ไม่กลับจากเมืองกาญจนดิฐนั้นเถิด ท่านจะไม่ลงไปถึงเมืองนครศรี
 ธรรมราชคอก.

จดหมายถวายมาฉวันอาทิตยแรมสามค่ำเคอนเกล้า วันที่ ๓๓๗๑
 ในรัชกาลใ้คัวยขึ้น.

ในพระราชหัตถ์ ฉบับที่ ๒

- ๑ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (เพ็ง) ข้าหลวงเดิม คือเจ้าพระยามหินทร
ศึกที่ดำรงในรัชกาลที่ ๕
- ๒ เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ที่สมุหพระกลาโหม เป็นสมเด็จพระ
เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๕
- ๓ เดิมชื่อข่านท่าทอง ยกเป็นเมืองกาญจนดิฐในรัชกาลที่ ๔ เกี่ยว
ข้องเมืองสุราษฎร์ธานี
- ๔ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) งามงามมหาดเล็ก เป็นน้อง
เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์
- ๕ แม่เข้า เจ้าคุณเข้า ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) เป็น
ธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย

ฉบับที่ ๓

จกหมายถวายมายังพระองค์เจ้าทัมราช เจ้าอาวเจ้านาของ
 กระท่อมมณีนให้ทราบ เสดจออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชก่นานแล้ว
 เสดจฝากของเข้ามาประทานกระท่อมมณีนก็หลายครั้งแล้ว ได้รัยประทาน
 ทั้งตัวกระท่อมมณีน แลบุตรภรรยาบางคนคือ ชายศรีวิสุทธิขิงไชย
 หึงอรไทยเทพกัญญา แลแม่เพย บัว หุ่นเมฆชลา นั้น ก็เป็นพระ
 เคชพระคุณแก่กระท่อมมณีนมากอยู่แล้ว กระท่อมมณีนก็ขยบุตรภรรยา
 พวกนี้ ก็ยังมีกำลังทำมาหาได้พอเลี้ยงกันไป ถึงจะไม่ได้รับประทาน
 ของฝากแต่เสดจก็ไม่เสียใจ ลืมพระเคชพระคุณเสดจออก แต่กระ
 หม่อมมณีนรำคาญรำคาญใจ คัวยถ้อยคำของเจ้านายพี่น้องของเสดจ
 ในพวกพระขรรราชวังเดิมที่เรียกว่าพระขรรรงค์เชอ ชั้น ๑ นั้นก็คิ คน
 อื่น ๆ เก่า ๆ ที่เขาได้ซอขยพอกขยเสดจ เขาได้ຂลองพระเคชพระคุณ
 เกอกุลเสดจมาแต่ก่อนนั้นก็คิ ท่านย่น เขาย่นต่าง ๆ จนเข้าห
 กระท่อมมณีน ถึงหุกระท่อมมณีนทุกวัน เขาเรียกว่าหุข้างหุมา ก็คิ
 ออย่าให้กรายทูลวิฐานไปมากเลย ทรงคนทรายเอาเด็ก เป็นธรรมดา
 มนุษย์โดยมากมักรักทรัพย์มากกว่าญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เสียกายทรัพย์
 มากกว่าเสียกายไมตรี กระท่อมมณีนเล่าข่นท่านทั้งปวงก็ตั้งไว้ให้
 เป็นปิตามารดาของคนทั้งแผ่นดิน ใครชคขวางเก็ยข้องกับใครที่ไหน
 พยายามไปคัวยกำลังคัวยไม่ตลอดได้ แล้วก็มาเร่งเอาแต่กระท่อมมณีน
 คนเดียว กระท่อมมณีนจะลำเอียงเปลื้องธรรมไปคัวยความรัก ความ

กลัว ความโกรธ ความหลง ฝึกปฏิบัติธรรมไปก็ไม่ได้ เมื่อเดือนหก
 ข้างขึ้นกระหม่อมฉันออกไปเมืองเพชรบุรี พระองค์เจ้าพระบรมวงศ์เธอ
 ในพระบรมราชวังหลายพระองค์ ท่านเสด็จตามกระหม่อมฉันไปด้วย
 ไปประทับอยู่ที่วังพระนครคีรีกับกระหม่อมฉันด้วยกัน ท่านพูดกัน บ่น
 กันไปต่าง ๆ ถึงเสด็จ จนพวกที่ไปกับกระหม่อมฉันได้ยิน มาเล่ากัน
 อังไป ถึงคนอื่นในกรุงนั้นก็บ่นคล้ายกัน แต่ได้ยินอยู่บ้างว่าคนบางพวก
 ที่เขาเคยชอบกับเสด็จ แลได้เคยฉลองพระเดชพระคุณเกอหนุนมานั้น
 ลางคนได้ตามเสด็จวังหน้าออกไปเฝ้าเสด็จ ลางคนได้ส่งถวายข้าวออก
 ไปกราบทูลเย็บมเย็บน แลว่าเสด็จได้ทรงพระเมตตาแก่เขาได้ประทาน
 เล็ก ๆ น้อย ๆ แก่เขาที่ได้ไปเฝ้าข้าง ได้ส่งฝากเล็ก ๆ น้อย ๆ มา
 กับเจ้าจอมมารคาเอม (๑) ให้ ๆ แก่พวกที่ส่งออกไปเย็บมเย็บนนั้นบ้าง
 ได้ยินว่าเขาชื่นชมยินดีด้วยพระเดชพระคุณอยู่ ถ้าตั้งนั้นเป็นจริง
 กระหม่อมฉันยินดีด้วยนักหนา.

บ้าน้อย (๒) ละทิ้งเสด็จเสีย ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช
 ตั้งแต่ขลุ่ยพศก ศักราช ๑๑๗๘ มาจนขลุ่ยแม่เอกศก ศักราช ๑๒๒๑
 นับได้ ถึง ๔๒ ข้มาแล้ว ไม่ได้พบกับเสด็จเลย กระหม่อมฉันคิดส่งสาร
 เสด็จ ด้วยคิดไปตามสามัญวิตก ว่าบุตรเดียวกับมารคา เมื่อย่านเมือง
 เป็นปรกติ ไม่มีศึกเสียเห็นอไ้ มีใภยต้องแตกแดนกระจัดพิศพราย
 ครั้งกรุงเก่า เสียแก่พม่านนั้นแล้ว ไม่ควรระแผลงพลัดพิศพราย
 จากกันนานดังนี้เลย แต่ก่อนกระหม่อมฉันมีอำนาจน้อย ถึงส่งสารเสด็จ

ดังนั้น ก็ต้องงนใจนิ่งอยู่ ครั้นมีอำนาจพอจะผลองพระเศษพระคุณเสกจ
 ใต้ ถ้าพระนั่งเฉยเสี้ยก้วยอ้างธรรมเนียมเก่าก็ได้ เสกก็ไม่ได้ข้อนอน
 กระทบมณีนคอก ข้าน้อยแลเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแลญาติอื่น ๆ
 ก็ไม่ได้คิดว่าขอร้องให้เสกเสกออกไป กระทบมณีนจะออกไปเที่ยวเล่น
 แต่ทักกับขบถรรพยาก็ได้ แต่กระทบมณีนคิดเห็นว่า ครั้นเป็นครั้ง
 เป็นคราวที่ควรอยู่แล้ว ที่จะเสกเสกออกไปให้พบบ้าน้อย อย่าให้เสียที่
 ที่บ้านน้อยยังมีชีวิตอยู่ จนเสกก็ทรงพระเจริญพระชนม์ถึง ๗๒ แล้วนั้น
 จึงได้ทูลชวนเสกเสกแล้วรีบเสกไปท้วย แล้วยอมให้เสกอยู่เมือง
 นครศรีธรรมราชไปกว่าบ้านน้อยจะสิ้นอายุ ถ้ามิใช่กระทบมณีน ใครจะ
 ผลองพระเศษพระคุณอย่างนี้เล่า ทรงพระดำริห์ที่เคิด ซึ่งผลองพระเศษ
 พระคุณเสกจึงนี้ เมื่อกระทบมณีนออกไปถึงเมืองขัณฑ์ใต้ในปีมะแม

เอกศกนั้น ค้วยคิดเห็นเหตุต่างๆ เป็นหลายประการ ดังจะนับออกไป
 ๑. ข้าน้อยแก่ชรามาก จะเลี้ยงตัวเองไม่ได้อยู่แล้ว ถ้าช่วยใช้สัง
 ญาคิดอื่นแลว่าไพร่จะมีปณิธิสักก็ร้อยก็พัน ก็ไม่เห็นว่าจะสมควรจะ
 เป็นที่ยินดีเมื่อปลายมือ ยิ่งกว่าเสกพระองค์เดียวเลย

๒. ธรรมกาสนในโลก เจ้าบุญนายคุณอื่นจะยิ่งกว่ามารคาไม่มีเลย
 มารคายอมเป็นเขตรู้บุญเขตรู้กุศล ในความปณิธิของบุตรเป็นที่ยัง
 ถ้าเสกได้ทรงปณิธิข้าน้อย เมื่อเวลาชราแลช่วยใช้เมื่อปลายมือเต็ม
 พระกำลัง เสกก็จะได้ทรงชวนชววยพระกุศลมาก ถ้าหากว่าเมื่อ

เสกจอยู่ในการ ข้านุ้ยจะช่วยไขเป็นอันตรายลงที่เมืองนครศรีธรรมราช
เสกจจะตั้งทรง ไทรมนัศมากนักรู้หยาบ ตลอดไปจนถึงที่สุดพระ
ชนมายุที่เกี่ยว

๓. ทวพยี่สิ่งสินเคิมเป็นของมิ่งขวัญ ซึ่งพระญาติเป็นอันมาก
ถวายไว้แต่เมื่อยังพระเยาว์ก็ตั้ง สิ่งของซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระ
ราชวังบวร ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระ
ราชทานแก่เสกจแต่เคิม คือพระพุทธรูปนิตแลอื่น ๆ เป็นอันมากนักรู้ก็
โดยที่เสกจหน้าทรงเก่า ๆ ของเสกจก็ตั้ง ได้ยินว่าข้านุ้ยรวบรวมไปเก็บ
ไว้ยกไว้เป็นหลายสิ่ง ข้านุ้ยแก่อายุถึง ๘๐ เศษแล้ว ควรจะคืนของ
เหล่านั้นมาถวายเสกจให้สิ้น ถึงจะเป็นอย่างไรก็ตามบุญตามกรรม
ก็ข้านุ้ยล้มเสีย ฤๅไม่ล้มอย่างไรก็ไม่ทราบเลย มานั่งเพิกเฉยเสีย
ก็เป็นน่าอัศจรรย์นัก

๔. ตัวเลขสักเป็นซ้ำในเสกจก็มีจำนวนหลายร้อย อยู่ในเมือง
นครศรีธรรมราช ส่วยแต่ตัวเลขเหล่านั้น ที่เหลือจากจำนวนหลวง
ควรจะเป็นของเสกจทั้งสิ้น ส่วยรายนั้นใครเก็บไว้ ใครรวมไว้ก็ไม่ทราบ
เลย ไม่ได้ยินว่าเสกจได้มาทรงใช้สอยเลย แต่ส่วนหลวงในเลขเหล่านั้น
ก็ยังคงอยู่ถึงห้าหกจำนวนมา เป็นเงินกว่าห้าหกสิบชั่ง

๕. สินเคิมของข้านุ้ย เป็นสิ่งของทองรูปพรรณแลเงินตราที่เป็น
เงินเคิมแลทำมาหาได้ใหม่ ตั้งแต่ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช
นั้นก็ได้ยินว่ามีอยู่มาก ถ้าข้านุ้ยสิ้นอายุลง ใครเล่าจะควรได้มรดก บุตร

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ที่เป็นน้อง บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง (๓) ซึ่งเป็นหลานบ้านุ้ยนั้น ควรจะรับมรดกนั้นเถา เมื่อบิดาเขาถึงอนิจกรรมแล้ว เขาถวายส่วนมรดกเสกจก้วยฤฯ ถ้าหากว่าเมื่อเสกจก้วยฤฯ อยู่ในกรุงบ้านุ้ยสิ้นอายุลงที่เมืองนครศรีธรรมราช เสกจก้วยฤฯ จะทรงรบกวนกระหม่อมฉัน เพราะของสินเดิมของเสกจก้วยฤฯ อยู่ในมือบ้านุ้ย มรดกผู้คนข่าวไพร่ไร่นาก็คือ ทั่วกระหม่อมฉันก็อยู่ไกล การทั้งปวงก็อยู่ในเงอมือบุตรหลานที่เขาอยู่ใกล้ เสกจก้วยฤฯ จะเห็นว่ากระหม่อมฉันจะฉลองพระเดชพระคุณได้ง่ายฤฯ

๖. เจ้านายพี่น้องของเสกจก้วยฤฯ ซึ่งเห็นแก่เสกจก้วยฤฯ ว่าเป็นพี่น้อง และผู้อื่นซึ่งคุ้นเคยมาบ้าง ก็ถึงพระเดชพระคุณเสกจก้วยฤฯ ทั้งสองพวกนั้นก็ได้เกอหนูนเสกจก้วยฤฯ มาในเวลาต่าง ๆ ความก็ทราบบ่อยด้วยกันเป็นอันมาก เสกจก้วยฤฯ ทรงพระเมตตาอารีรักปรกนอง และผู้อื่นซึ่งคุ้นเคยมาทุกหน้า แต่ยังไม่ไ้ทรงตอบแทนแก่เจ้านายพี่น้องที่มคณ และประธานรางวัลแก่พวกที่ฉลองพระเดชพระคุณนั้นให้เต็มใจชื่นชมสมประสงค์โดย เป็นทั้งนี้เพราะเสกจก้วยฤฯ อยู่ในกรุง ไม่มีสิ่งใดให้พอแก่ความประสงค์นั้น ถึงพวกนั้นก็ พวกนั้นก็ ทราบบ่อยด้วยกัน การก็ล่วงบ่เดือนมานานแล้ว จนล่วงองค์ในเจ้านายพวกนั้น แลกลางคนในผู้คุ้นเคยพวกนั้น ก็สิ้นอายุล่วงไปเสียบ้างแล้ว ถึงกระนั้นบุตรหลานของผู้ตาย ที่รับมรดกก็ยังซบซิบอยู่บ้าง จะใคร่ไ้รับประธานรางวัลแทนญาติผู้ตายต่อไป เสกจก้วยฤฯ ก็ทรงพระเจริญวัย จนพระชนม์พรรษาถึง ๗๐ เศษแล้ว การก็ไม่ควรที่

จะทรงเพิกเฉยให้เขาเสียใจ ถ้าเสด็จอยู่ในกรุงนี้ ถึงจะมีพระทัยเมตตา
 อารีแก่พวกนั้น จะทรงคิดก็คิดเสียเปล่าจะไม่สำเร็จ เพราะเหตุที่
 กระทบต่อมฉินจึงเชิญเสด็จออกไปให้ถึงบ้านหุ่ย กับญาติแลผู้คนเข้าไป
 ที่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะให้ไปชองเป็นโอกาส เมื่อการควรจะ
 ทรงคิดอย่างไร จะให้ทรงคิดเสีย อย่าให้เขาว่าไ้ นานไปข้างน่าเพื่อ
 เขาไม่ได้ถึงประสงค์ เขาจะมารุมรบกวนกระทบต่อมฉินคนเกี่ยว กระทบ
 ต่อมฉินจะคิดฉลองพระเดชพระคุณป้องกันแต่เสด็จองค์เดียวได้ฤ
 ทานข้างโน้นก็พี่ ทานข้างนี้ก็น้อง ถึงเขาที่ไม่ได้เป็นพี่น้อง เขาก็เป็น
 ไฟร์ฟ้าฆ่าแผ่นดิน เขาจะว่าเขาเองจะคิดเขาเอง อย่างธรรมเนียมก็ไม่
 การก็จะไม่เป็นที่เชอถอแก่ท่านแก่เขา อนึ่งเล่าคำที่กระทบต่อมฉินจะพบ
 แลการที่จะทำแทนเสด็จไปตามความคิดของกระทบต่อมฉินเองนั้น จะเป็น
 ที่ชอพระทัยแก่เสด็จ ฤจะผิดพระประสงค์ของเสด็จไป กระทบต่อมฉิน
 ก็ต้องรังตัวกลัวผิดอยู่ เพราะฉะนั้นถ้าจะโปรดคอบมาแต่สิ้น ๆ ว่า สุก
 แล้วแต่จะโปรดทั้งนี้เท่านั้น ก็เป็นอันใช้ได้ จะโปรดอย่างไรก็โปรด
 ว่ามาให้ชด จึงจะรับฉลองพระเดชพระคุณได้ ควรมีควรสุกแล้วแต่
 จะโปรด คำที่ทูลมานี้ผิดชอเหลือเกินขอรับประทานโทษเสียเถิด
 เลือกฟังเอาแต่ที่ควร

เขยหวัคแลเงินเดือนของเสด็จ แลเขยหวัคของบ้านหุ่ยจำนวน
 บั้วอกโทศก ได้ถวายออกไปเสร็จแล้ว ครั้นนี้คิดเงินเดือนของ
 เสด็จในจำนวนบั้วกามีอิกมาก สิบสามเดือนเป็นเงินชั่งหกตำลึง

เขี้ยวหักห้าซังเป็นส่วนหนึ่งของเสด็จ เขี้ยวหักข้าน้อยสองซัง รวมเป็นเงิน
 แปดซังหกตำลึง กับเงินค่าจ้างโซลนสองคน ค้างจำนวนบ่ออก
 คนละห้าตำลึง เป็นเงินสิบตำลึง กับจำนวนบ่ราคาตรีศก คนละ
 สิบตำลึง เป็นเงินหนึ่งซัง รวมเป็นเงินค่าจ้างโซลนซังสิบตำลึง
 รวมกับรายก่อนเป็นเงินเก้าซังสิบหกตำลึง เงินรายนี้ครั้นจะมอบให้
 ข้าหลวงคุมออกมาตามเคยก็เห็นว่าระลำซาก ด้วยข้าหลวงต้องไป
 ค้างอยู่นาน ครั้นจะมอบให้พวกถือหนังสือรับสั่งเข้ามานั้น ก็เห็นว่า
 ไม่สู้สมควรนัก เพราะกระหม่อมฉันไม่รู้จักเขาถนัด เรือที่มาใหญ่
 เล็กอย่าง ไทจะไว้ใจได้ฤๅมิได้ก็วิตกอยู่ กระหม่อมฉันจึงได้มอบให้
 ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (๔) คุมออกมาถวาย
 แลให้ข้าน้อยแลแจกโซลนตามกำหนดทุกถ่วงนั้น เขี้ยวหักก็ยังไม่ถึง
 เวลาแจกออก แต่เห็นว่าเป็นครั้งคราวที่ควรแล้ว ก็ถวายล่วงหน้า
 ออกมาจะได้ทรงพระคำร์หิใช้สอย ตามที่ทรงเห็นควรแลที่ชอยพระทัย
 จกหมายมาฉนวนพรแรมสิบสองคำเดือนเจ็ด บ่ราคาตรีศก
 ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๖๗๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ให้เมืองกลาง เมืองท้าวทุ่งเป็นเมืองขึ้น แลได้ตั้งให้นายเอี่ยม
 บุตร์พระยาเสนาขุนชิต เป็นพระวิชิตภักดิ์ ศรีสุริยสงคราม ปลัดเมือง
 ท้าวฆ่า (๔) ให้นายสิงห์บุตร์พระยาเสนาขุนชิต เป็นพระเรืองฤทธิ
 รักษาราชภูริ ผู้ช่วยราชการเมืองท้าวฆ่า ให้นายสงวนบุตร์พระยา
 เสนาขุนชิต เป็นพระสุนทรภักดิ์ ผู้ช่วยราชการในอากรดีบุกเมือง
 ท้าวฆ่า แลได้ตั้งพระภักดินชิต ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้เป็น
 พระยาบริรักษ์ภูธร บวรสวามีภักดิ์ เสนามาตย์ราชมนตรี ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองพังงา มีฉาคหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ประคำ
 ทองคำสาย ๑ กระบี่ขี้ทอง ๑ สัปทนขี้ศตุงแดง ๑ เสื่อขี้ชาบรว ๑
 เป็นเครื่องยศ ให้นายจันทร์บุตร์เจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่ถึงแก่
 กรรมเป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้นายพลาย
 น้องพระภักดินชิต เป็นพระพลสงคราม เมืองพังงา แลได้ตั้งให้
 นายอ่อนบุตร์พระยาบริสุทธิโลหภูมิทรวิชัย เป็นพระบริสุทธิโลห
 ภูมิทรผู้สำเร็จราชการเมืองท้าวทุ่ง มีฉาคหมากทองคำ ๑ คนโท
 ทองคำ ๑ ประคำทองคำสาย ๑ กระบี่ขี้ทอง ๑ สัปทนขี้ศตุงแดง ๑
 เสื่อขี้ชาบรว ๑ เป็นเครื่องยศ ให้นายทองน้องนายอ่อน เป็นหลวง
 พิทักษ์ทวีปภูเก็ท ผู้ช่วยราชการเมืองภูเก็ท แต่เมืองภูเก็ทให้ยก
 มาขึ้นกรุงเทพฯมหานคร เพราะพระยาภูเก็ท (๕) เขามีความชอย
 หาสิ่งของต่าง ๆ ส่งเข้ามามาก

ราชการในกรุงเทพมหานครทุกวันนี้ มีแต่ด้วยเรื่องเมืองเขมร
 เกิดรบพุ่งยุ่งยั้งกันมาก เป็นเหตุด้วยบุตรชายหญิงขององค์สมเด็จพระ
 พระทริภุชเวศวรรูปที่ ถึงแก่พิราลัยนั้นไม่มีความสัมพันธ์ไมตรี
 แก่กัน ต่างคนต่างจะชิงกันเป็นเจ้าของเขมรต่อไป แแต่พวกพ้อง
 ออกไปหัวเมืองเกลี้ยกล่อมคนเป็นกองทัพแล้ว รบกันหลายแห่งหลาย
 ตำบล นักองควัดา นักองคีรีวงศ์ ๆ เป็นผู้ก่อเหตุเค็ม แล้วยัด
 หนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์ มหา
 ออุปราช กับพระยาเขมรก็อพยพครอบครัวหนีเข้ามาอยู่ที่เมืองปัตของ
 เมืองอุ้มไฉย ยังอยู่แต่องค์พระทริราชคณย์ไกรแก้วฟ้า (๖) กับเจ้า
 ผู้หญิง ยัดนี้ที่กรุงเทพมหานครได้แต่งตั้งให้เจ้าพระยามุขมนตรี (๗)
 แลพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (๘) ยกออกไปทางบก โดยทางเมือง
 ปัตของ แลให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระ (ราช) เสนา
 ยกออกไปทางเรือ ขึ้นเมืองกำปอด เพื่อจะให้รังษการเมืองเขมร
 ให้สงบ ยัดนี้การเรื่องนั้นก็ยังไม่จบลง

พระเสนหามนตรี นำแขกเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช คุม
 ดอกไม้ทองเงินเข้ามาส่งตามกำหนด หนังสือของเสด็จฝากมาถึง
 กระท่อมมลินันท์ ก็ได้รับทราบความแล้ว ข่าวคราวเหตุการณ์ต่าง ๆ
 ในกรุงเทพมหานครนี้ เห็นเสด็จก็อยากจะได้ทราบ แต่กระท่อมม
 ลินันต์เสียใจนัก ด้วยขึ้นราชตระกูลนมเคระห้าย ไม่มีข่าวดีซึ่งเป็น

มงคลควรจะถวายออกไป ถวายให้ทรงฟังเลย มีแต่ข่าวรับทราบ
 ขรรขยายไม่มีใครจะทัน ครั้นจะไม่กราบทูลถวายออกไป ก็เห็นว่าไม่
 ควร คุ้มท่านผู้ตายกลางท่านก็เป็นต้นขื่อของเสกขกลางท่านก็เป็น
 ญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสกข จึงจะต้องกราบทูลออกไปให้ทราบ ครั้น
 ก่อนได้ทูลแจ้งข่าวตายมาเพียงกรมหลวงมหิศวรินทร์ (๘) ซึ่งสิ้น
 พระชนม์ในวันพุธขึ้นสามค่ำเดือนแปด แลเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ
 (๑๐) ซึ่งถึงอนิจกรรมในวันอาทิตย์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ได้
 กราบทูลไปก่อนนั้นลงวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำเดือนแปด หนังสือได้ไปจาก
 กรุงเทพมหานครในวันพุธขึ้นสิบค่ำเดือนแปด ครั้นวันศุกร์ขึ้นสิบสอง
 ค่ำเดือนแปด พระองค์เจ้ามณฑกา (๑๑) ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าฯ ฟ้าโลกยสิ้นพระชนม์ลง เพราะพระโรคเดิมประชวรมานาน
 ได้ไว้พระศพในพระโกศ ซึ่งไว้ที่ศาลาต้นสนใต้โคนหนึ่งแล้ว ได้เชิญ
 พระศพไปถวายเพลิงที่เมรุวัดบวรนิเวศในวันอาทิตย์แรมสี่ค่ำเดือนเก้า
 การเป็นเสร็จแล้ว ศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณก็ได้ชักไปเมรุวัดสระเกษ
 เเผาเสร็จแล้ว ได้เลื่อนที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี พิริยพาหะ (๑๒)
 เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี พระยาปราจิณ (๑๓) เป็นพระยา
 มหาอำมาตย์ ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นห้าค่ำเดือนเก้า พระองค์เจ้า
 มงคลเลิศ (๑๔) พี่ชายแม่เพี้ยบ่วยเป็นโรคลงรากในเวลาบ่าย อากา
 เหมือนกันกับกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ แก่ไขไม่คลาย ครั้นเวลาบ่าย
 สองโมงก็ถึงชีพตักษัย ได้ไว้ศพในโกศ ซึ่งมณฑปตั้งไว้ที่บ้านของ
 เเธอ ยังไม่ทันได้เผา ครั้นวันพฤหัสบดีขึ้นหนึ่งค่ำเดือนสิบ เวลาเช้า

แม่เพย (๑๕) ใ้อาเจียรเป็นโลหิตออกมามาก ออกทางจมูกออก
 ทางปาก ใ้คิ้วส่วออกมาทั้งโลหิตคิ้วหนึ่ง มีอาการคล้ายคิ้ว
 หนอนเล็กหางเป็นสามแฉก แต่หมอยังแก้ใ้ช้ก็ค่อยคลายมา โลหิต
 ออกข้างเล็กน้อยางไปแล้ว ครั้นฉวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำเดือนสิบ เวลา
 กลางคืนเธอว่าค้อยสบายโห่่างไปนอนหลับใ้คิ้วมาก ตั้งแต่สามยามไป
 จนสามโมงเช้า ครั้นฉวันจันทร์ขึ้นห้าค่ำเดือนสิบคนชนอีกเวลาสาม
 โมงเช้า รับประทานอาหารใ้คิ้วฝานขนาดใหญ่ แล้วนั่งเล่นอยู่กับ
 บุตรคนเล็ก (๑๖) ใ้อเป็นโลหิตออกมา แล้วก็เกิดเป็นโลหิตพุ่ง
 พ่นมากเป็นท่ส่ค ออกทั้งทางจมูกทางปาก หลายด้วยแก้วกระชอก
 ใ้ไม่มีชณะหายใ้ พอโลหิตมากแล้วช้พชรทั้งคิ้วก็หดยกใ้เด็ย ใ้พ่น
 เลย ใ้รับประทานใ้คิ้วใ้ในโกษชู้ ตั้งไว้ท่คกค่นสน แต่คก
 แ่งคกใ้ใ้ใหม่ใ้ใ้แกมคี้ เพศานแลยานประคยานน่าค่างบ่คตายเงิน
 ฝานนึ่งบ่คกระคายลาย แลคกแ่งคิ่งอนมากพอสมควร ครั้นจะ
 ยกชไปใ้ช้ชพระมหาปราสาท เห็นว่าจะกิดชวางการพระราชพิธีใ้
 พอท แต่เท่านั้นก็ค้อยแล้ว ศพะเอาใ้วันนาค่อค่อนคี่ค่อนหาจจะ
 ใ้คเผา เกยฉวันกรบ่ครับประทานทำบุญค่าง ๆ มีเทศนาแลบ่งสกลค้อยเนอง ๆ
 เมื่อฉวันพอแรมสิบสามค่ำค่อนคี่สิบ เจ้านายแลคณหม่อมค่างวังมาค่อนน้ำ
 แล้วแวะไปเยี่ยมศพ ใ้ค่นมค้พระบ่งสกลคนละเล็กค่น้อย เป็นพระ
 สงฆ์ คิ่งหม่นเคษ เจ้านายแลข้าราชการในกรงแลหัวเมือง แลเจ้าภาช
 นายอากรก่นำฝ้าขาวแลคิ่งของแลเงินคิ่งเงินคิ่งเพอง มาช้อยในการศพค้
 เป็นอนันมาก ทใ้ให้เป็นอนุเคราะห์แก่ช้ายชู้พาดงกรณ หนีงฉวันมณฑล

ในพระราชหัตถเลขาที่ ๓

- ๑ เจ้าจอมมารคาเอม ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ
เจ้าคุณจอมมารการมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
- ๒ ข้าน้อย เจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท เป็นธิดาเจ้าพระยานครพิศม์ แด่เป็นเจ้าจอมมารคา
ของพระองค์เจ้าปทุมราช
- ๓ เจ้าพระยานครน้อยคนเมือง มารดาชื่อหนูเล็ก เป็นธิดาเจ้านคร
ศรีธรรมราช ถวายตัวทำราชการฝ่ายในครั้งกรุงธนบุรี ครั้นพี่
สาวซึ่งเป็นภรรยาเจ้าพระยานครพิศม์ถึงแก่กรรม ขุนหลวงตาก
ออกพระโอรสไปประทานเจ้าจอมมารคาหนูเล็กแก่เจ้าพระยานคร
พิศม์ เมื่อเป็นอุปราชเมืองนคร โดยไม่ทรงทราบว่ามิครรภ์ ก็
ประทานไปตามเลย จึงถือกันว่าเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเป็น
ลูกขุนหลวงตาก เป็นแต่อ้างว่าเป็นบุตรเจ้าพระยานครพิศม์
- ๔ ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชน้อยกลาง เป็น
หม่อมราชวงศ์ชื่อหญิง นัคคาเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรธรรค์

ฉบับที่ ๔

จกหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงศา เจ้าอาว์เจ้าหน้าของ
 กรมหม่อมฉนให้ทราบ กรมหมื่นวิศุณนารถกษัตริย์ชายคัคณางค์ (๑) กับ
 คุณศรีสุริยวงศ์กลับมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อปลายเดือนเก้า พระยา
 มนตรีสุริยวงศ์ แม่เข้า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (๒) ก็กลับเข้า
 มาด้วย คุณศรีสุริยวงศ์แจ้งความว่า ได้ขึ้นไปท่เมืองนครศรีธรรมราช
 เข้มข้าน้อย แลเจ้าพระยานคร แลได้เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอื่น (๓)
 เวลาหนึ่ง ส่งหม่อมมอญใหญ่หม่อมมอญเล็กแล้วก็กลับลงเรือ แต่
 กรมวิศุณนารถกษัตริย์ชายคัคณางค์หาได้ขึ้นไปไม่ เพราะท่วนจะลงไป
 เมืองกลันตัน เมื่อเดือนแปดศุทธวารสารข้างแรม พระยาเสนาชิต
 พระภักดีชิต แลสุนทรพระยาบริรักษ์ภูธร กับบุตรหลานอื่น ๆ
 มาถึงกรุงเทพมหานคร แจ้งความว่าเกินขกมาลงเรือที่ท่าทอง แต่
 ทาทราบความว่าท่านผู้หญิงอื่นถึงแก่กรรมไม่ มาทราบความที่กรุงเทพ
 มหานครเมื่อเรือ กรมการ เมือง นคร ศรี ธรรมราชเข้ามา แจ้งความนั้น
 พระยาเสนาชิตนั้นชักกระหม่อมฉนเลื่อนที่ให้ มียศ เหมือนพระยา
 บริรักษ์ภูธร มีสร้อยเพิ่มเข้าว่า พระยาเสนาชิต สิทธิสาครมหา
 สงคราม สยามรัชภักดี พิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองตกัวบ่า
 ถอดศักดินา ๓๐๐๐๐ มีพานทองคำเครื่องในพร้อม ๑ คนโททองคำ ๑
 กระโถนทองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่ทอง ๑ สัปทนยศแดง ๑
 เสื้อไหมเทศ ๑ เปนเครื่องยศ แลยกเมืองตกัวบ่าให้เป็นเมืองโท

ชายจากทรนตรีคม ชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ บุตรแม่เพยทงส์ก็มีบาง
 กระทบหมอนคึกคอกขบขญขบคณท่านทั้งปวงครั้นนั้นนักหนา แม่เพย
 คายลงครั้น เมื่อดอกอาการก็ควรจะตายอยู่แล้ว ด้วยช่วยโรคนี้มา
 ตั้งแต่เสาะแสวงมาดังตั้งแต่บ่มะเสงมา รักษาที่หลายหมอลหลายยา
 แล้วไม่หาย จึงเห็นว่าถึงคราวที่จะสิ้นอายุตายอยู่แล้ว อายนับเท่า
 กับกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ บิดานัน เหมือนกันกับชายมงคลเลิศซึ่งเป
 ็นพี่ชาย ว่าโดยละเอียดก็ไปกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์มีอายุนับวันตั้งแต่วัน
 เกิดจนวันตายได้ ๘๖๓๘ วัน ชายมงคลเลิศนับอายุตั้งแต่วันเกิดจนวัน
 ตายได้ ๘๘๐๓ วัน แม่เพยนับอายุตั้งแต่วันเกิดจนวันตายได้ ๘๘๒๓ วัน
 มากกว่ากรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ๒๘๔ วัน มากกว่าชายมงคลเลิศ
 ๒๐ วัน ศพชายมงคลเลิศนั้นได้รับประทานซักไปเผาเสียที่เมรุวัดบวร
 นิเวศ ในวันอาทิตย์แรมสามค่ำเดือนสิบแล้ว เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (๑๗)
 เมื่อฉวันจันทร์แรมสองค่ำเดือนสิบเอ็ด ได้ไปตามกระทบหมอนคอก
 กระงู้นวัดบวรนิเวศ ที่แก้มเรือข้างขวาเป็นเมล็ดขนมมาแต่เมื่อไรไม่
 ทราบ เธอสำคัญว่าเป็นสิ่ว เธอยืนตั้งอาการตั้งบับสิ่ว ก็ให้พวก
 อิกเสวยขมตั้งแต่หน้าคตอลงมาถึงหน้าดังท้อง กรมมรรณูชิตเสด็จ
 ไปประทานยารักษา ครั้นอาการไม่ถอย ใช้ยาหมอย่าง พระสังข์ข้าง
 กั้นแลทาแก้ไขไปหลายหมอ ที่ขมนี้ค่อยย่อกลง ครั้นฉวันอาทิตย์
 แรมแปดค่ำเดือนสิบเอ็ดเวลากลางคืน พิศม่วรรณโรคนี้กลับเข้าทำ
 ข้างใน ให้จกเสียดขี้ค่อจระบัสสาวะ มาจนวันอังคารแรมสิบค่ำเดือน
 สิบเอ็ดเวลาสี่โมงเช้าก็สิ้นชีวิตว กระทบหมอนคอกไปจนไปอายหน้าศพ

แล้วไต่รบประทานจักไว้ศพในโกษ^{๑๗}ตั้งไว้ที่^{๑๘}บ้านของเธอ พระองค์เจ้า
 นิลวิภา (๑๘) เจ้าน้ำของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์นั้น ประชวรมาสามสี่เดือน
 เศษแล้ว หมอว่าเป็นพระโรครีคัสควง จนถึงขมทั้งพระองค์ ครั้นณ
 วันเสาร์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนสิบสอง เวลาทุ่มหนึ่งก็ยกบาทกสันพระชนม์
 เมื่อเวลาสิ้นพระชนม์นั้นกระหม่อมฉันไม่อยู่ ไปทอศกระฐินที่เมือง
 เพ็ชรบุรี ใ้ใส่สังกรมวรจักร (๑๙) ไว้ให้ไปสรงน้ำแทน แล้ว
 จักไว้พระศพอยู่แห่งเดียวกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ แต่ต้องไว้พระศพในพระ
 โกษ^{๒๐}ร่มดง (๒๐) เพราะลองโกษ^{๒๑}ไม่มีแล้ว ไปอยู่ที่กรมหลวงมหิ
 ศวีรินทร์ ๑ อยู่ที่แม่เพย ๑ อยู่ที่เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ๑ อยู่ที่ศพองค์สมเด็จพระ
 พระหริวิกรมมหาอิศราธิบดีเมืองเขมร ๑ จักส่งออกมาที่ท่านผู้หญิงอื่น
 ๑ ผู้มีชันคาศกักตายมากนัก ผ่อนปรนไม่ทันเป็นความจุนใจ

วันอังคารขึ้นสามค่ำเดือนสิบสอง นางแพมวราคาริ๊งเขาวัดลักษณ
 แลภักตวิมลพรรณ แลเกษมสันต์โสภาคย์ แลมนุญนาคมานพนัน
 คลอคบุตรไปหญิงออกแล้วครวมล (รก) ไม่ออกตั้งแต่เวลาห้าทุ่ม
 หกบาทไป หมอแก้ไขหลายหมอแล้วก็ไม่ออก ครั้นเวลาเจ็ดทุ่มก็ตั้ง
 หอยคาตั้ง ครั้นเวลาสามยามหมอบริคเเล (๒๑) อเมริกันเข้าชัก
 ครวมล (รก) ออกได้ แต่เมื่อนั้นอาการหนักชีพจรอ่อนเสี้ยนแล้ว
 แก้มไม่^{๒๒}พิน ครั้นเวลาสามยามสี่บาทก็ขาดใจตาย ใ้ให้เอาศพไปฝัง
 ไว้วัดสมอราย (๒๒) แต่บุตรนั้นยังค้อย.

วังน้ำเคียวของท่านประชวรมาแต่เดือนเก้าข้างขึ้น ตั้งแต่วันศุกร์
 ขึ้นสามค่ำเดือนเก้ามาไม่ได้เสด็จออกเลย ไม่ได้เสด็จไปไหนเลย

ท่านบอกอาการว่าประชวรพระโรคลม ให้วิงเวียนแลลมจับเบื้อง ๆ
 แต่คนทั้งปวงเขาว่าท่านประชวรอย่างอื่น ถึงว่าประชวรอยู่นานดังนี้ ก็
 ไม่มีใครไปเฝ้าเยี่ยมประชวรเลย เพราะรู้ว่าถึงไปก็ไม่ได้เฝ้า การงาน
 อันใดในวังนั้นจะเพทุบายก็ไม่ได้หมด ท่านเสดจอยู่แต่บนเตียงไม่ได้ลง
 มาข้างล่างเลยสามเดือนเศษมาแล้ว กระทบมณีนจะขอไปเยี่ยม ก็ให้
 มาห้ามเสียว่าอย่าให้ไป กลัวคนจะลือว่าประชวรมาก ครั้นมาเมื่อวัน
 เจ้าฟ้าอิศราพงศ์สิ้นชีวิตทรง กระทบมณีนเห็นว่าการอาบน้ำคัพ แลจัก
 การไว้คัพเพหน้าทของท่าน แต่เห็นว่าท่านจะไม่เสดจไปก็ได้ กระทบม
 นีนจึงไปแทน วันนั้นกระทบมณีนไปทอศกระจุก่อน แล้วจึงมา
 แวะจอดเรือเข้าที่พระตำหนักหน้าในพระบวรราชวัง ท่านทราบเข้าจึงให้
 หนูต้อยลงมารับกระทบมณีน แล้วว่าให้เชิญกระทบมณีนเข้าไปเยี่ยม
 ท่านก่อน ท่านล้าวกถึงนี้ กระทบมณีนก็เข้าไปเยี่ยม เห็นอาการ
 ท่านก็คล้ายกับปรกติ แขงแรงคือยังไม่โสมซุบผอมคอก เห็นเป็นผิก
 ปรกติที่ผวนนั้นชืดมากอยู่เท่านั้น แต่ท่านบอกอาการว่าเป็นลมจับเบื้อง ๆ
 จะไปข้างไหนก็จะไปได้ แต่กลัวจะไปลมจับล้มลง กลัวคนจะตั้น
 เอิกเวิกไป วันนั้นหม่อมฉันทเห็นแต่ท่านนคพิมเสนหลายครั้ง พิมเสน
 ขวคโตตั้งอยู่ที่นั่นทีเดียว ขยี้ใส่ลงในน้ำ ผ้าขาวซุบเช็ดที่สูงก็เบื้อง ๆ
 วันนั้นท่านว่าขอให้หมอยาข้างวังหลวงขึ้นไปชุนนุมนูปถุกษา ใครจะคิก
 อ่านถวายยาได้บ้าง เจ้ากรมปลัดกรมหมอวังหลวงขึ้นไปชุนนุมนูปถุกษา
 คิกอ่านจะถวายยาคนละขนานสองขนาน คิกไปต่าง ๆ ยาที่คิกนั้น

หมอวังน่าว่า ยายอย่างนั้นเคยถวายเลี้ยงแล้วหมกไม่ชอบพระโรค หมอก
ก็ต้องเลิกกลั้วมา ในเดือนสิบสองข้างขึ้นนี้ ท่านให้มายบอกอาการว่า
พระอาการนั้นมากไป เสวยไม่ได้ขี้บรรทมไม่หลับ หมอไทยแก้มา
นานแล้ว อาการไม่คลาย จะขอให้หมอจีนถวายยาเป็นพระโอสถต่อไป
กระหม่อมฉันคิดว่าถ้าพระโรคท่านไม่เป็นเช่นอาการท่านบอก เป็นเช่น
เขาลือจริง หมอจีนถวายเห็นจะชอบพระโรค.

อนึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท (๒๓) ก็ป่วยโรคคล้ายกับเจ้าพระ
ยานคร ล้มพับล้มลงแล้วก็เสียชีวิตด้วย ทั้งแต่วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
เดือนเก้ามา เสด็จใช้ยาของเธอรักษาตัวเธอเองบ้าง หมอกัมเบล (๒๔)
ให้ยาบ้าง แต่บัดนี้อาการก็ว่าค่อยคลายแล้ว แต่กระหม่อมฉันเห็น
ว่า ไม่ก็ถือว่าเจ้าพระยานครมากนัก ก็ถือว่าเจ้าพระยานคร แต่ที่โสทร
ไม่ตั้ง โรคอย่างนี้รักษาหายยากอยู่.

พระองค์เจ้าดวงจันทร์ตั้งแต่เดือนเก้ามาจนเดือนสิบประชวรมาก
เป็นพระโรคบิณฑกพระโลหิตพระเสมหะ กระหม่อมฉันให้ทำวสมศักดิ์
(๒๕) ขึ้นไปเยี่ยม เพราะที่นอนอาการไม่ได้ทุลด่าน บอกลงมาว่า
ครั้งนี้ท่านจะยังไม่สิ้นพระชนม์ ท่านคงจะหาย ครั้นเมื่อวันพอแรม
สี่ค่ำเดือนสิบเอ็ด ท่านเสด็จลงมาหากกระหม่อมฉัน ตรัสบอกว่าท่าน
หายประชวรแล้ว เมื่อวันอาชน้ำศพเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ท่านก็เสด็จ
ไปได้ แต่พระองค์เจ้าคารา (๒๖) นั้นกระหม่อมฉันวิตกอยู่ ด้วย
ท่านก็ชุกโซมซบผอมมานานแล้ว ครั้นนี้ท่านพบใครท่านก็ทรงกรรแสง
รำไป ประชวรลงวันละสองครั้งสามครั้ง อสุสาหะพาหลานเสด็จลง
มาหากกระหม่อมฉันวันหนึ่ง การต่อไปจะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบเลย.

ชายศรีสีหิทธิงไชย หึงอรไทยเทพกัญญาแลญาติพี่น้องอื่น ๆ
 พวกเมืองนครศรีธรรมราชก็อยู่เป็นสุขอยู่โดยมาก ไม่ช่วยใช้เงิน
 ไคนัก แต่ขั้วมารดาศรีสีหิทธิงไชย หึงอรไทยเทพกัญญาช่วยเป็น
 วรรณโรคเนื่อง ๆ หายไปคราวหนึ่ง แล้วก็กลับเป็นอีก แต่ไม่ขึ้น
 ที่สลักสำคัญออก เห็นจะเป็นโทษโลหิตแลน้ำเหลืองเสียจะต้องรูดาย
 ใหญ่ ๆ เสียสักคราว เหนจะปรกติที่ไปออก ไม่สู้ไรนัก หน (๒๗)
 บุตรเจ้าพระยามหาศรีธรรมนั้น เป็นเหตุอย่างไรไม่ทราบ สิ่งของ
 ในเฝ้าเรือนจำนำเขาเสียหมด ของไปตกอยู่ที่ผู้รับจำนำราคาถึง ๓๕ ซึ่ง
 แต่ขาดความอยู่ เมื่อโรญาติพี่น้องจะเข้ามาถือนำหรือรับเขยหวัท จะ
 ไปพักที่เรือนแล้ว ก็ไปเยี่ยมเอามาเรียงรายไว้ ครั้นพวกนั้นไปแล้ว
 ก็ให้ข้าวนไปคืนผู้รับจำนำ ภายหลังท่านผู้หึงเยี่ยม (๒๘) สืบทราบ
 เข้าว่าเป็นดังนั้น ก็เข้ามาชำระกัน ค้นเหตุที่จะได้ทราบนั้นเพราะเกิด
 ความเข้าใจหนึ่งสือก้าวโทษ หม่อมเจ้าบรรจง (๒๙) ว่าชกชนเป็นฉ
 สิ้นมาก แลหนไปสมคบกับหม่อมเจ้าบรรจง ด้วยนั้นฉกกันว่าเป็น
 ญาติข้างคุณตานี้ (๓๐) กรมหมื่นสุนทรวิชัย หม่อมเจ้าบรรจงเที่ยว
 หลวงหลวงข้างโน้นข้างนี้ เอาเงินแลสิ่งของเขาไป คิดเป็นเงินถึง ๔๘
 ซึ่ง ต้องจำไว้ เร่งเงินให้เขาก็ไม่ได้ กระทบฉนั้นจึงได้หักเอาเขย
 หวัทหม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุนทรวิชัยไว้ทั้งกรม ไซ้ฉเสีย แล้วตัว
 หม่อมเจ้าบรรจงก็ไล่ไปเสียจากวังแล้ว แต่หนนั้นเขาทำไว้ในตัวของ
 เขาเอง หมกไปในทรัพย์เขาเอง ไม่ได้เป็นฉใคร กระทบฉนั้น
 ก็นั่งอยู่.

ในปีนั้นภายหลังแต่หญิงสขมาลมารศรี บุตรลำดับเกิดแล้วนั้นมา
 กระทบมือฉันมีบุตรอีกสามคน คือ บุตรหญิงชื่อ นารีรัตนา ออกเมื่อ
 วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนหก มารดาชื่อนางคำ เป็นลาว ๑ คือ บุตร
 ชื่อไชยานุชิตเป็นบุตรที่ ๗ ของเตียง ออกเมื่อวันอังคารแรมหกค่ำ
 เดือนเก้า ๑ คือหญิงเล็กน้องขึงเขาวลัษณ์ ออกเมื่อวันอังคารขึ้น
 สามค่ำเดือนสิบสอง จะได้ว่าบรรจบเขญจมา ๑ บุตรกระทบมือ
 ฉันมีอยู่บัดนี้ ชาย ๒๔ หญิง ๒๑ รวมเป็น ๔๕ คน อยู่ที่อยุธยาไม่
 ขยับไป.

การศพท่านผู้หญิงอินนั้น กระทบมือฉันได้สั่งให้เจ้าพนักงานคุม
 โภษะรู้ออกมา ก็มิได้ให้เงินสับซัง ใครสังเคตเจ๊กสำรับ มอຍให้
 มาแก่พระเสนาหามนครก็ด้วยแล้ว.

จดหมายมาฉวันพอ แรมสามค่ำ เดือนสิบสอง ปีระกาตรีศก
 ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๘๔๓ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถถบัพที่ ๔

- ๑ ชายคัคคณางค์ พระเจ้าลูกยาเธอ คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร
ประสูติเมื่อขเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๒
- ๒ พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (เสือ) เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔
- ๓ ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง เป็นธิดาพระยา
พินาศอัครี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่อง
ตำรับเรียกว่า “ ฟ้อน ” แจงอยู่ในหนังสือจดหมายหลวงอุดม
สมขัติ
- ๔ นายเอี่ยม บุตรพระยาเสนาณรงค์ (นุช) ถึงรัชกาลที่ ๕ ใต้
เป็นพระยาเสนาณรงค์ ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๕ พระยาภักดิ์ (ทศ) ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระยาวชิรธรสงคราม
จางวางเมืองภูเก็ต
- ๖ องค์พระหริราชคณีย์ คือสมเด็จพระศรีสุทนต์ พระเจ้ากรุง
กัมพูชาขัตติ
- ๗ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) บุตรเจ้าพระยาขัตติทรเทศา (สิงห์
สิงห์เสนี)
- ๘ พระยาสีหราชฤทธิไกร (บัว) เป็นข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ ๔
- ๙ กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศวร พระเจ้าลูกยาเธอรัชกาลที่ ๒
ทรงพระนามพระองค์เจ้าโต ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขฤ
พ.ศ. ๒๓๔๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

- ๑๐ เจ้าพระยาธรรมา (เสื่อ) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)
- ๑๑ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ประสูติ
เมื่อขจร พ.ศ. ๒๓๓๓
- ๑๒ พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยา
สุธรรมมนตรี
- ๑๓ พระยาปราจิณ (ลมั้ง) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) ถึง
รัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยาธรรมา
- ๑๔ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ พระองค์เจ้าทองตั้ง ในกรมหมื่นมาดยา
พิทักษ์
- ๑๕ คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
- ๑๖ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๆ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
- ๑๗ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ในกรมพระราชวังขจรมหาศัศิกิพลเสพ พระองค์
เจ้าทหารวดี ลูกเธอกรมพระราชวังขจรมหาสุรสิงหนาทเป็น
พระมารดา
- ๑๘ พระองค์เจ้านิลวัฒนา มักเรียกกันว่า “พระองค์ถา” ลูกเธอกรม
พระราชวังขจรมหาสุรสิงหนาท ประสูติเมื่อขจร พ.ศ. ๒๓๓๖
เจ้าน้องร่วมเจ้าจอมมารตากกับพระองค์เจ้าทหารวดี
- ๑๙ กรมวรจักร พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรงพระนามพระองค์
เจ้าปราโมช ประสูติขจร พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นกรมหมื่นแล้ว
เลื่อนเป็นกรมขุนวรจักรธรานุภาพในรัชกาลที่ ๔ สิ้นพระชนม์ใน
รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕

- ๒๐ พระโกษุ์มณฑปที่คำรัส^{๓๘} คือพระโกษุ์หุ้มผ้าขาว อย่างที่ทรง
พระศพระองค์เจ้าวังนำแลพระองค์เจ้าตั้งในชั้นหลัง พระโกษุ์
ที่ประกอบเป็นมณฑปเวลานั้นยังไม่ได้สร้าง
- ๒๑ หมอบริดเล เป็นพวกมิชชันนารีเข้ามาอยู่แต่ในรัชกาลที่ ๓ ตั้ง
บ้านเรือนแลโรงพิมพ์อยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ริมข้อมวิชัย
ประสิทธิ์ ตายในรัชกาลที่ ๕
- ๒๒ วัคสมอรายเป็นนามเดิมของวัคราชาธิวาส
- ๒๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรง
พระนามพระองค์เจ้านวม ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขมะโรง
พ.ศ. ๒๓๕๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อขมะแม พ.ศ. ๒๔๓๔
- ๒๔ หมอแก้วเบล เป็นชาติลัทธิออก เข้ามาอยู่เป็นแพทย์ประจำสถาน
กงสุลอังกฤษ
- ๒๕ ท้าวสมศักดิ์ (นก)
- ๒๖ พระองค์เจ้าคารา ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
เป็นพระมารดาเจ้าฟ้าศรีราพงศ์
- ๒๗ หนู บุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม คนเคี้ยวกับหนู
- ๒๘ ท่านผู้หญิงเปี่ยม ภรรยาพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ ชูโต) เป็นธิดา
สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่
- ๒๙ หม่อมเจ้าบรรจง ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์
- ๓๐ คุณทานี่ เจ้าจอมมารดากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นธิดาเจ้าพระยา
มหาเสนา บุนนาค แต่เจ้าคุณนวลมิได้เป็นมารดา

ฉบับที่ ๕

จดหมายฉันให้มาฉบับที่ (๑) หนังสือของข้าฉฉฉฉ ๑ กับหนังสือ
ของพระองค์เจ้ายทวราช เจ้าอาวเจ้านาของฉฉฉฉ ๑ ซึ่งส่งมา
แต่เมืองนครศรีธรรมราช ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉ
ถึงมือฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ
ฉฉฉ
พร้อมเพรียงกันเยี่ยมเยียนพยาบาลรักษา ออกชื่อมาทุกท่านทนาย
บรรดาที่อยู่เมืองนครศรีธรรมราช เว้นแต่เจ้าพระยานคร ซึ่งเป็นผู้
ช่วยเหมือนพระอาการหนักทีเดียว ไม่มีกล่าวโทษผู้ใดเลย ถึงแพทย์
หมอที่ใดถวายยาถวายอยู่งานก็ได้ออกชื่อมา ทั้งหมอหลวงสองนาย
ทั้งหมอในตำแหน่งกรมการแลหมอเข้าในกรม ก็เห็นเป็นอันพร้อม
เพรียงทำเต็มมืออยู่แล้ว ถ้าการเป็นจริงถึงหนังสือของข้าว่ามา การก็
เห็นว่าเป็นการดีที่สถิตย์อยู่แล้ว แต่ในหนังสือของพระองค์ท่าน มีมา
ถึงฉฉฉ
เป็นสาหัสหนักอยู่แล้ว ขอให้ฉฉฉ
ในกรุงเทพ ฯ โดยเร็ว อย่าให้ท่านต้องตกอยู่เมืองนครศรีธรรมราชเลย
ด้วยท่านไม่มีที่จะเหลียวเห็นใครนอกจากตัวฉฉฉฉ ฉฉฉ
ของท่านเป็นดังนี้ ข้าจะโปรดให้ฉฉฉ
ของท่าน ก็เป็นพระโรคอย่างใหญ่ ควรจะเรียกว่าลมอัมพาต ถ้าจะ
นับตัวผู้ ที่ช่วยอย่างนี้ในฉฉฉ (๒)

แลโรคเจ้าพระยานคร แลโรคพระองค์เจ้าสว่าง (๓) ๆ นั้นก็เป็นลง
 เมื่อนั้นพฤษศยกันสืบสาค่าเดือนสามขบถแล้วมา แก่ไขก็ไม่มีพิษ อยู่ได้
 เจ็ดแปดวันก็ตาย ความได้ มีแจ้งอยู่ในจดหมายถวายพระองค์เจ้า
 ขัณฑสีมาฉบับ ๑ แล้ว ก็พระอาการครั้งนั้นก็เห็นว่าคล้ายกัน พระชนม์
 ท่านนั้นก็มากถึง ๗๕ แล้ว แก่กว่าข้าน้อยใหญ่เมื่อถึงแก่กรรมถึง ๒๘ ปี
 แก่กว่าพระองค์เจ้าสว่างครั้งนั้นถึง ๒๘ ปี แก่กว่าเจ้าพระยานครเมื่อแรก
 บวชลงถึง ๒๗ ปี พระอาการจะเป็นอย่างไร ให้วิตกนัก เมื่อท่านจะ
 เสด็จเข้ามาที่กรุงเทพฯ ๗ นี้ ฉันก็ไม่มีความวิตกว่าขจรทันแพทย์
 แลขนาโยนารณนั้นเลย การอื่นจะว่าให้เห็นจริงได้ เหมือนกรมพระ
 พิพิธโภคภูเบนทร์ เป็นพี่ชายของฉันเป็นเจ้าใหญ่นายโต ประชวรลง
 พระอาการเช่นนั้น ฉันก็ได้ ไปนั่งเฝ้าอยู่แทบทุกวัน ให้หมอลดลงทั้งวัง
 หลวงวังนำขมนมกันคิดอ่านรักษา พระอาการก็ไม่คลายไม่หาย จนถึง
 หมออังกฤษในเรือรบ ซึ่งมาอยู่ในเวลานั้น ก็ได้ให้มาถวายยา พระ
 อาการก็ไม่หาย ประชวรได้เก้าวันก็สิ้นพระชนม์ กรมหลวงวงศา
 วิราชสนิท ตัวเธอก็เป็นหมออย่างเอกอยู่เองในกรุงเทพฯ ๗ นี้ แลข้านั้น
 ก็เป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ในน้องสาวเธอของฉัน ฉันได้ ให้ว่าราชการ
 เป็นกำลังอยู่แทบทุกแห่ง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ขบถขบถขบถขบถขบถขบถ
 กษัยเจ้านายต่างกรมแลท่านเสนาบดีก็ไปขมนมพร้อมกัน ช่วยกันหา
 หมอมารักษา ถึงอาการค่อยคลายก็ไม่หายไป ได้ คงลงลำบากก่อน ๆ
 แง่น ๆ คล้ายกับเจ้าพระยานครนั้นแล.

ในกรุงเทพ ฯ นี้ญาติพี่น้องของท่านก็มีอยู่มาก ทั้งพวกราช
 ตระกูลฝ่ายฉัน แลญาติชาวนครฝ่ายข้า ก็เมื่อท่านเสด็จอยู่ใน
 กรุงเทพ ฯ นี้แต่ก่อนนานแล้ว พึ่งพาอาศัยใครไ้เท่าไร การทั้งปวง
 ก็แจ้งในพระไทยของท่าน ในใจของข้า ฝ่ายฉันส่งสารท่านว่าท่านพลัด
 กับข้าแยกย้ายกันอยู่ ไม่ไ้พบกันเลยถึง ๔๐ ปีเศษ จนท่านก็ทรง
 พระเจริญมากแล้ว ข้าก็ชราามากแล้ว ฉันทึ่งไ้ไ้เชิญเสด็จท่านออกไป
 ให้ไ้ไ้ประสพพบกับข้า คว้ยเข้าใจว่าถ้าข้าช่วยไ้ขอไ้รอง ผู้อื่น
 ที่จะประวิบัติให้ข้าไ้ไ้ความสบายกว่าท่านที่เป็นบุตรของข้าผู้ไ้ไ้ยนี้ไม่มี
 อนึ่งฉันก็ส่งสารมายังนิก กลัวว่าข้าจะต้อเสียใจเมื่อปลายมือ จึงไ้ไ้
 ยอมให้ท่านเสด็จอยู่กับข้า ตั้งใจไว้ว่าต่อเมื่อไ้ไ้ข้าไ้ไม่มีตัวแล้ว ฉันทึ่ง
 จะไปรับท่านเสด็จกลับมา ก็ครั้งนั้นท่านประชวรหนักลง ถ้าเสด็จ
 กลับมาอยู่กรุงเทพ ฯ นี้ จะเสด็จอยู่วังหลวงหรืออยู่วังหน้า ใครจะรักษา
 พยาบาลท่านสนิทซิคซมก็ไ้ไ้กว่าข้า ฉันทึ่งไ้ไม่ทราบเลยว่าคุณจะเสียไ้ไ้
 ไว้ใจใคร ก็ถ้าท่านโปรดใครจะให้พยาบาล โปรดหมอไหนที่เคย
 ทรงนับถือ ถ้ามีหนังสือเข้ามาให้ฉันพาไปส่ง ฉันทึ่งจะทำตาม แต่ซึ่ง
 ว่าจะเสด็จเข้ามาให้ไ้ไ้ฉัน ฉันทึ่งไ้ไม่ซ้ครยสังคอก แต่การนั้นจะต้อใจ
 ต้อความคึกของข้าฉันแล้วหรือ คว้ยพระองค์ท่านก็ไ้ไ้เป็นของข้า ๆ ก็
 เป็นของท่าน ฉันเองก็ไ้ไ้เจ้านายอนกก็ ก็เป็นแต่ญาติแลลูกหลานห่าง
 กับท่านแลข้า ไม่ควรจะมีค้ขยัญญาให้ผิดแก่ความคึกความชอบ
 ของข้าไป ฉันทึ่งเกรงใจข้าหนัก ฉันทึ่งไ้ไ้ไม่รู้ที่จะทำไ้ไ้ไรเลย ถึงกระนั้น
 ครั้งนั้นฉันก็ไ้ไ้จ้กรือกลไฟมหาไชยเทพ ให้มีเจ้าพนักงานสนมกรมวัง

แลข้าราชการฝ่ายใน เตรียมออกมารับเสด็จตามธรรมเนียมตาม
 รัชสัง แต่ยังมีวิตกนัก ทางที่จะเสด็จมาแต่เมืองนครจนถึงท่าศึกก็ประมาณ
 ๓๐๐ เส้น แล้วลงเรือเล็กมาตามลำคลอง จนถึงที่เรือไฟจอดประมาณ
 ๕๐๐ เส้น เรือไฟจะแล่นมาแต่ปากพญาจนถึงปากน้ำเจ้าพระยาโดยเร็ว
 ที่เคยวกสี่คนส่วน เพราะต้องหยุดกลางทางรัชลำเลียงพัน ในฤดูนี้
 เป็นลมสำเภาแลลมพายุกี่ระเซา แลสลากันก็กล้า เมื่อเสด็จมา
 กลางทางขึ้นบกลงน้ำร้อนร้อนเร็ว ถ้าพระอาการแปรผันเป็นอย่าง
 ไรไป จะกลับก็ใช้จะไปก็ผิด ยากที่เดี๋ยว ฉนวนวิตกนักครั้งนี้ จะจัด
 หมอออกไปรับเสด็จที่ก็ไปกว่าขุนรัตนแพทย์ หมื่นวาโยนารถก็ไม่มี
 เจ้าพระยานครเขากัประคองประคองโตมาได้หลายปี จะเสด็จมาครั้งนี้
 จะให้หมอสองนายนั้นเข้ามาส่งเสด็จๆ ที่เจ้าพระยานครก็ไม่หม่อม
 จะอยู่ระวัง โรคอย่างนั้นเมื่อจะหนักมากก็หนักไม่ทันรู้ตัว แลไม่เห็น
 มีผู้ใดชนะคะคานมาเลย ข้างนี้ได้โปรดปรกษาหาฤกษากันทุกหม่อม
 น้อยใหญ่หม่อมม่น้อยเล็ก พระยาเทพอรชุน พระเสนหามนตรี พระ
 ยกกระบัตร กรมการด้วยเด็ก แล้วจึงปรกษาว่ากล่าวกับพระองค์
 ท่านคุณ ถ้าตกลงกันว่าควรเสด็จ ก็จงคิดอ่านเชิญเสด็จมาให้ดี
 ถ้าเห็นว่าไม่ควรเสด็จ ก็จงช่วยกราบทูลผ่อนผัน อย่าให้ท่าน
 ขัดเคืองคิดว่าขัดรัชสัง ข้างนี้หม่อมม่น้อยใหญ่หม่อมม่น้อยเล็กก็
 จงเอนคณินให้มากเถิด.

จดหมายมาณวันศุกร์ ขันสิบสี่ค่ำ เดือนหก ปีจอจัตวาศก
 ศักราช ๑๒๒๔ เป็นวันที่ ๕๐๐๖ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถเลขาที่ ๕

- ๑ ข้า คือเจ้าจอมมารตาน้อยเล็ก เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าขัติยราช
- ๒ ข้าน้อยใหญ่ เจ้าจอมมารตาน้อยใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ เป็นธิดา
เจ้าพระยานครพิศม์ แลเป็นเจ้าจอมมารดากรมพระราชวังขวร
มหาศักดิ์พลเสด็จ
- ๓ พระองค์เจ้าสว่าง ในกรมพระราชวังขวรมหาศักดิ์พลเสด็จ

ฉบับที่ ๖

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาว์เจ้านาของ
 กระทบหม่อมฉันให้ทราบ ด้วยหนังสือรับสั่งของเสด็จ ไปรคให้ชน
 หมื่นชาวอภิมย์ดอมานัน ไคมาถึงหม่อมฉัน เมื่อวันอาทิตย์
 ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนแปดศกศราสาธ ความได้อ่านทราบแล้ว กระทบ
 ฉันคิดด้วยเกล้า ๆ ว่าเสด็จประพวรครั้งนี้ ประพวรพระโรคใหญ่พระ
 โรคมาก พระชนม์พรรษา也多แล้วจะเสด็จไป ๆ มา ๆ ในกลางทะเล
 กระทบหม่อมฉันก็วิตกมากนัก ซึ่งว่าจะเชิญข้า้ญ้อยเข้ามากวั้นนั้น ข้า
 ญ้อยก็ออกมาจากกรุงอยู่เมืองนครศรีธรรมราชแต่อายุ ๕๓-๕๔ ปี ก็ยัง
 บ่นว่ากลัวทะเลนัก แต่ข้า้ญ้อยอยู่เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้เข้ามาเลย
 ถึง ๔๕ ปีมาแล้ว อายุข้า้ญ้อยถึง ๘๘ นี้ยว่า ๘๘ ปีมาแล้ว ถ้ามีสติ
 อยู่ไม่หลงไหล ก็เห็นจะไม่ยอมมา ก็ถ้าหลงไหลเพื่อน จะพา
 มาร่อนรับร้อนเร่ ก็เป็นทีวิตกนัก พระองค์ของเสด็จนั้นเพราะเป็น
 เจ้าเป็นนาย อย่างไร ๆ เมื่อสิ้นความวิตกความประสงค์แล้ว ก็ควร
 จะต้องเสด็จกลับคืนมายังกรุงเทพมหานครจงได้ ก็ถ้าเสด็จกลับมา
 แล้วให้การเป็นเสร็จแต่ครั้งหนึ่งคราวเดียวได้ก็เป็นที่ ก็ถ้ากลับมีพระ
 ประสงค์จะให้ไปส่งเสด็จอีก แล้วรับเสด็จอีกเป็นหลายครั้งหลายคราว
 กระทบหม่อมฉันวิตกนัก เพราะข้า้ญ้อยก็ชราามากแล้ว เสด็จก็เจริญพระชน
 มายุมาก แล้วก็ประพวรอยู่ด้วย ก็ถ้าเสด็จจะทรงรอกถึงหม่อม
 ฉัน ๆ นึกว่าในกลางเดือนเก้าฤๅแรมอ่อน ทั่วกระทบหม่อมฉันจะลงไป

เฝ้าเสด็จเอง แต่จะขอเฝ้าเพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จะ
 ให้มีผู้ไปรับเสด็จลงมาพบกระหม่อมฉัน เพราะจะขึ้นไปเฝ้าให้ถึง
 เมืองนครศรีธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่มีความลำบากแก่เจ้า
 พระยานครแลกรมการไพร่ข้าราชการทั้งปวงนั้นไป กระหม่อมฉัน
 จะหยกเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจะให้ชาย
 ศิริสิทธิ์ชิงพาย หุญจอรไทยเทพกัญญาบุตรกับมารดาไปเฝ้าถึงที่
 ประทับ แลเยี่ยมเยียนข้าน้อย แลญาติพี่น้องแล้วกลับลงมาเรือ ถ้า
 จะเสด็จมาให้กระหม่อมฉันเฝ้าได้ ก็จะเชิญเสด็จมาด้วย เมื่อเสด็จมาพบ
 ก็ยกกระหม่อมฉันแล้ว กระหม่อมฉันจะได้กราบทูลปลุกเสกอาหารการ
 ให้ถวญถึ ก็ถ้ามีพระประสงค์จะเสด็จกลับมากรุงเทพฯ ให้ได้ ก็จ
 ะได้เสด็จกลับมาพร้อมกันกระหม่อมฉันทีเดียว เปนพระเกียรติยศ
 สมควร เหมือนเมื่อเวลาแรกเสด็จออกไปเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ถ้า
 จะยังไม่เสด็จกลับ ก็จะได้ให้ไปส่งเสด็จกลับไปอยู่กับข้าน้อย ไม่
 ต้องเสด็จเข้ามาเยี่ยมกระหม่อมฉันให้ลำบากถึงกรุงเทพฯ เลย

พระองค์เจ้าคุณศรี (๑) สิ้นพระชนม์แล้วแต่วันศุกร์แรมสิบค่ำเดือน
 แแปกบุรพาสาศ พระศพเชิญไปไว้ที่วังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ได้ยินว่าจะ
 ไปได้ถวายพระเพลิงต่อเดือนเก้า การทั้งปวงเปนการในพระบวรราชวัง
 หนึ่งหม่อมเจ้าช่อมในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรงค์ ซึ่งภายหลังมาได้
 เลื่อนเปนกรมหมื่นเทวานุรักษ์ บ่วยโรคหืดมานานแล้ว ในบัดนี้
 แต่เดือนหกมาช่วยหนักถึงชีพตกษัยเสียแล้ว เมื่อวันพุธแรมหก
 ค่ำเดือนแปดศกตราสาร จะได้ปลงศพในเดือนเก้าฤกษ์เดือนสิบ

จดหมายมาณเดือนแปด ขัณฑ์เบญจศก คักราช ๑๒๒๕

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๖

๑ พระองค์เจ้าเกษมณี ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อชวศก พ.ศ. ๒๓๓๕

ฉบับที่ ๗

จกหมายมายังพระยาวิชีวิตสรไกร พระเสนหามนตรีให้ทราวย
 ค้วยักษ์ข้าพเจ้ามีเรือกลไฟขึ้นใหม่อีกลำหนึ่ง ให้ชื่อว่า บรมราชวร
 ฤทธิ (๑) มีกำลังร้อยแรงม้า เกินสิบสองหนอก ข้าพเจ้าจะใคร่ลอง
 เรือไปเล่นเล่นในทะเลตามลมอากาศพอสบาย ไม่อยากจะขึ้นบ้านขึ้น
 เมืองใด ไม่อยากไค้ของถวายแลอะไร ๆ ของผู้ใดคอก เพราะ
 ท่านทั้งปวงไค้เสียของถวายมามากแล้ว อนึ่งเมื่อวันอาทิตย์ขึ้นสิบเอ็ด
 ค่ำเดือนแปดอศุทธาสถ ข้าพเจ้าไค้รับหนังสือของพระองค์เจ้าปทุมราช
 มีมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๑ ความว่าท่านมีพระประสงค์จะเสด็จมากรุงเทพฯ
 จะใคร่พบข้าพเจ้า ขอให้จักเรือกลไฟไปรับ ข้าพเจ้าเห็นพระองค์เจ้า
 ปทุมราชก็เจริญพระชนมายุมาก แล้วก็ประจวบอยู่ด้วย จะเสด็จมา
 ในทะเลลำยานัก ข้าพเจ้าวิตกอยู่ เมื่อท่านทรงรอกถึงจะใคร่พบ
 ข้าพเจ้าแล้ว ในกลางเดือนเก้าฤๅแรมอ่อน ๆ ข้าพเจ้าจะไปทอดเรืออยู่
 เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จะใช้ชายศรีสีหิทธิงไชย หญิง
 อรไทยเทพกัญญา บุตรกับมารดาแลญาติขึ้นไปเฝ้าแต่เวลาเช้าถึงพระ
 องค์ท่าน แลเยี่ยมเยียนบ้านนุ้ยแลญาติอื่น ๆ แล้วไปนมัสการพระ
 มหาธาตุ เวลาบ่ายแล้วจะไค้กลับมาลงเรือฉนวนนั้น ให้พระยาวิชีวิต
 สรไกร พระเสนหามนตรี จักเรือ จักช้างวอช้างกบมารับในเวลาเช้า
 ถ้าพระองค์เจ้าปทุมราชจะใคร่เสด็จลงมาพบข้าพเจ้าที่เรือ ก็ให้พระยา

วิชิตสรไกร พระเสนหามนตรี ช่วยกันประคองระบอบเสด็จส่งเสด็จ
 ให้ท่านเสด็จมาโดยสหายตามพระประสงค์เถิด จงอย่าได้ปลุกปล้ำ
 พลาเฝ้า^{ผู้}นอนแลจักการ^{ผู้}อื่น ๆ นอกจากการที่^{ผู้}ว่าน^{ผู้}เลย ข้าพเจ้าไม่ขึ้น
 บ้าน^{ผู้}ขึ้นเมือง^{ผู้}แล้ว เพราะจะ^{ผู้}ขึ้นไป^{ผู้}ถึงที่^{ผู้}ประทับ^{ผู้}เมืองนครคีรีธรรมราช
 อย่างครั้ง^{ผู้}ก่อน ก็จะเป็น^{ผู้}ที่มีความ^{ผู้}ลำบาก^{ผู้}แก่^{ผู้}เจ้าพระยานคร แลกรม
 การ แลไพร่^{ผู้}ใช้^{ผู้}ราชการ^{ผู้}นั้น^{ผู้}ไป.

ในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗

- ๑ เรือพระที่นั่งบรมราชูปถัมภ์ เข้าใจว่าลำเดียวกับที่ (เปลี่ยนนาม)
 ปรากฏภายหลังว่าเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช เป็นเรือกล
 ไฟ ๒ ปล่อง

ฉบับที่ ๘

จดหมายมายังหม่อมน้อยใหญ่ หม่อมน้อยเล็กให้ทราบ ด้วยเรือ
 บรมราชวรฤทธิ ซึ่งข้าพเจ้ามา แลเรือมหาไชยเทพ ซึ่งพระองค์เจ้า
 ปัทมราชเสด็จมา แลเรืออันซึ่งใช้จักรออกจากที่ทอดสมอหน้าเมือง
 นครศรีธรรมราช ในวันอาทิตย์แรมแปดค่ำ เดือนเก้า มาในกลางคืน
 มืดนัก ไม่เห็นเขาเห็นฝั่ง กลัวศิลาพุ่งรังที่ช่องสมุย ต้องรอ ๆ มา
 จนรุ่งถึงแหลมคอกวาง เรือข้าพเจ้าใช้จักรออกไปใกล้เกาะสมุย แต่
 ใต้อยู่แต่ห่าง ๆ เพราะผู้นำทางไม่มี เวลานั้นลมก็จืด คลื่นก็กล้า
 ฝนก็ตกลงมามาก ข้าพเจ้าก็ใช้จักรข้ามไปออกช่องอ่างทองที่เกี่ยว
 เมื่อออกช่องอ่างทองมาแล้วนั้น ยังแลเห็นเรือมหาไชยเทพ แลเรือ
 ราษฎร์ราชไพร ใช้จักรออกช่องอ่างทองตามมาข้างหลัง แต่ในวัน
 จันทร์แรมเก้าค่ำเดือนเก้านั้น เรือข้าพเจ้าก็หาได้แวะเข้าที่ชุมพรไม่
 ใช้จักรมาทางลัดนอกเกาะง่ามไม่ได้หัยคเลย จนมาถึงนำด่านเมือง
 สมุทรปราการ วันอังคารแรมสิบค่ำเดือนเก้า เวลาเที่ยงหยุดอยู่หน่อย
 หนึ่ง แล้วก็ใช้จักรขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานครนี้ เวลาบ่าย ๒ โมง แต่
 เรือมหาไชยเทพนั้น ได้ยินว่าในวันจันทร์แรมเก้าค่ำเดือนเก้า เวลาเย็น
 แวะเข้าที่เมืองชุมพร เรือเกยคนตีคอยู่ออกไม่ได้ จนต้องถ่ายคนถ่าย
 ของออกหมด เรือจึงลอยลำขึ้นได้ ต้องรอจอดเรืออยู่จนวันอังคารแรมสิบ
 ค่ำเดือนเก้าอีกวันหนึ่ง ต่อวันพุธแรมสิบเอ็ดค่ำเดือนเก้า จึงได้ใช้จักรมา
 ได้ มาถึงกรุงเทพ ฯ วันพฤหัสบดีแรมสิบสองค่ำเดือนเก้าเวลาพลบค่ำ

ได้รับเสด็จพระองค์เจ้าขัติยวงษาในวังนั้นในวันนั้น ได้จัดคักใหม่ซึ่ง
 ทำลงในเรือนข้าน้อยใหญ่ เรียกว่าเรือนแม่แซอยู่ใแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น ถวายให้เสด็จประทับอยู่ ด้วยท่านไม่ชอบ
 พระไทยที่จะเสด็จไปอยู่ที่ค้ำหนักของท่านในพระบรมราชวังแล้ว ตั้งแต่
 เสกมาในเรือก็ขึ้นบกแล้วก็ได้ พระอาการก็เป็นปรกติอยู่เหมือน
 อย่างเดิม ไม่ประชวรมากไป ไม่คลายขึ้น แต่เมื่อพวกข้าในกรมยัง
 มาไม่ถึง ได้คักกับหมื่นจิตรเสนห์ (๑) แล้วว่า ครอบครว้ข้าในกรม
 ที่ปะปนกับชายนั้น จะให้อัครราชอยู่ที่บ้านเจ้าพระยามนครไปก่อน เมื่อ
 พระองค์เจ้าขัติยวงษาเสกมาถึง หมื่นจิตรเสนห์ก็ได้ไปรับเสด็จ ความ
 ทั้งปวงนี้กราบเรียนข้าน้อยให้ทราบด้วย ข้าพเจ้าก็วิตกอยู่กลัวข้าน้อยจะ
 ไม่สบาย ด้วยพระองค์เจ้าขัติยวงษาเสด็จเข้ามาเสวยในกรุงเทพฯ ๑ คิต
 อานว่ากล่าวแล้วโลมไว้ ให้คืออย่าให้เสียใจ การที่จริงนั้นข้าน้อยก็ไม่ได้
 นึกเลยว่าจะกลับเข้ามาหาพระองค์เจ้าขัติยวงษา ฤๅจะเชิญเสด็จพระองค์
 เจ้าขัติยวงษาออกไปอยู่ด้วย การที่พระองค์เจ้าขัติยวงษาได้เสด็จออก
 ไปนั้น เป็นการข้าพเจ้าคิดเอง ข้าพเจ้านึกกว่าจะใคร่ให้พระองค์เจ้า
 ขัติยวงษาเสด็จอยู่กับข้าน้อยจนสิ้นอายุข้าน้อย แล้วจึงจะเชิญเสด็จกลับ
 มา แต่เหตุที่ไม่ได้ คิดเห็นแต่ก่อนยังเกิดขึ้น คือพระองค์เจ้าขัติยวงษาไป
 ประชวรลง พระอาการก็มาก แพทย์หมอที่เมื่อนครถวายยามากคน
 แล้ว พระอาการก็ไม่คลาย ท่านจึงไม่สบายจะใคร่เสด็จกลับคืนเข้า
 มากรุงเทพฯ ๑ ตามเดิม ท่านมีหนังสือมาถึงให้ไปรับเสด็จก็หลายครั้ง

ข้าพเจ้าก็ขอร้อง ๗ รุ่ง ๗ ฟังกระแสร์ท่านอยู่ จนครั้งนั้นท่านรับสั่งว่า
 ข้าพเจ้าเสียดายเสียดายท่านไปทั้งเสียดาย ข้าพเจ้าจึงรับเสด็จกลับมาด้วยเป็น
 ความสนใจ สิ่งของใด ๆ ที่ข้าพเจ้าเก็บไปจากกรุงเทพฯ ๗ เมื่อครั้งข้าพเจ้า
 ออกไปจากกรุงเทพฯ ๗ สิ่งของเหล่านั้นคนทั้งปวงก็รู้ว่าเป็นสิ่งของพระ
 องค์เจ้าขัติยวงศาโดยมาก ก็สิ่งของใดเป็นของข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าล่วงส่ง
 ไปก่อนพระองค์เจ้าขัติยวงศา ของทั้งปวงนอกจากสิ่งของที่ข้าพเจ้าส่งฤทำ
 พินัยกรรมยกให้ญาติอื่นแล้วนั้น ก็ควรตกเป็นของพระองค์เจ้าขัติยวงศา
 ทั้งสิ้น ก็เรื่องทรัพย์สินของของข้าพเจ้านั้น พระองค์เจ้าขัติยวงศาเสด็จออก
 ไปอยู่กับข้าพเจ้าที่เมืองนครศรีธรรมราชก็ถึงสืบมาแล้ว การจะอย่างไร
 กันในเฝ้าในเรือนข้าพเจ้าก็ไม่ได้ทราบด้วยเลย ไปถึงท่านว่าจะเสด็จ
 มาที่รับเสด็จท่านมาพอเป็นอันคั้นการซึ่งยังเค็มเป็นอย่างไร ข้าพเจ้า
 มาคิดก่อนขึ้นให้เป็นอย่างอื่นไปนั้น ให้คั้นคองเป็นไปตามเค็ม ถ้าข้าพเจ้า
 จะซัดเค็มของข้าพเจ้าอย่างไร ช่วยว่ากล่าวชี้แจงขอโทษข้าพเจ้าให้ด้วย
 จตพมาตวันพฤหัสศัคนห้าค่ำเดือนสิบ ปุณฺณเบญจศก
 ศักราช ๓๒๒๕ เป็นวันที่ ๕๕๐๘ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถถนบับที่ ๘

๑. จัมนิครเสนต์ (หนกลาง) เคิมเขนนายทรงใจรักษ์ แล้วเขน
 พระยบบำเรอ ถึงรัชกาลที่ ๕ เขนพระยบบอภัพพิช เขนบุตร
 เจ้าพระยบบมหาคีริธรรม